

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมในชมรมผู้สูงอายุบ้านป่าขาม ตำบลเวียงใต้ อำเภอป่าจ้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า แนวคิดทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ
2. แนวคิดเกี่ยวกับชมรมผู้สูงอายุ
3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
4. กระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในชมรมผู้สูงอายุ
5. ทฤษฎีจิตวิทยา
6. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทย
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

ความชราเป็นขบวนการที่มีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคลซึ่งเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างกรรมพันธุ์ อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม วิธีชีวิตของบุคคล และขบวนการของโรคภัยไข้เจ็บ ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะทำนายภาวะสุขภาพ หรือระดับความสามารถในการทำหน้าที่ได้อย่างแน่นอนในผู้ที่อายุมากขึ้น (Matterson and Mcconell อ้างใน นิตยา ภิญญาคำ และคณะ, 2536, หน้า 4)

ในปี พ.ศ.2506 ชุมชนผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย ได้ใช้คำว่า “ผู้สูงอายุ” แทนคำว่า “คนแก่” หรือ “คนชรา” เพื่อเป็นการสื่อความหมายในเชิงให้เกียรติยกย่องและนับถือ (จำเรียง กุรมสุวรรณ, 2528, หน้า 16) สำหรับ จารุวรรณ เหมธร และ พิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ (2526, หน้า 8) ได้ให้ความหมายของผู้สูงอายุว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ในระยะสุดท้ายของช่วงอายุมนุษย์ ความสูงอายุนี้จะเริ่มตั้งแต่เกิดมาและดำเนินต่อเนื่องไปจนถึง สุดอายุขัย ส่วนคณะกรรมาธิการวิสามัญสภาสังเคราะห์ผู้สูงอายุ และการพัฒนาสังคมวุฒิสภา (2534, หน้า 83) กล่าวว่า ผู้สูงอายุตามหลักสากลทั่วไป หมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีความเสื่อมตามวัย ความเจริญเติบโตของร่างกาย และความต้านทานโรคลดลง

ในด้านแนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ นั้น รุ่งโรจน์ พุ่มริ้ว (2527, หน้า 13) ได้ให้ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการเป็นผู้สูงอายุไว้ 2 ประเด็น คือ

1. กำหนดโดยการเวลา หรือการตัดสินใจโดยอายุ เช่น ในประเทศไทยถือว่าผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปเป็นผู้สูงอายุ

2. เกิดขึ้นตามความเป็นจริงหรือตามสภาพที่พบเห็น โดยพิจารณาจากความเสื่อมโทรมของสังขาร และสภาพอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล เนื่องจากผู้ที่มีอายุเท่ากันอาจมีสภาพร่างกายและจิตใจที่แตกต่างกันและผู้ที่มีอายุต่างกันอาจมีสภาพใกล้เคียงกันได้ เช่น ผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี บางคนมีสุขภาพดีสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่บางคนมีอายุไม่ถึง 60 ปี กลับมีสุขภาพร่างกายทรุดโทรม ต้องประสบปัญหาในการดำรงชีวิตมากมาย จนกระทั่งไม่สามารถปรับตัวรับสถานการณ์ได้ บุคคลจำพวกหลังนี้จึงถือວ່າเป็นผู้สูงอายุมากกว่าบุคคลจำพวกแรก

ในการพิจารณาความมีอายุของบุคคลตามแนวความคิดของ เกษม และ กุลยา ตันติผลาชีวะ (2528, หน้า 1) มีหลักในการพิจารณาความมีอายุตามระยะเวลาที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. พิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย เมื่อบุคคลมีอายุมากขึ้นสภาพต่าง ๆ ทางด้านร่างกายจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เช่น ผมหงอก สายตาวาวขึ้น ความสามารถในการทำงานของกล้ามเนื้อลดลง แต่การพิจารณาโดยใช้การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายนี้ยังไม่เป็นข้อบ่งชี้ที่ชัดเจนนัก เพราะบางคนมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายรวดเร็วมาก เช่น สายตาวาวตั้งแต่อายุเพียง 36 ปี

2. พิจารณาความมีอายุในด้านจิตใจ ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นคนมีอายุจะมีลักษณะน้อยใจง่าย ไม่ยอมรับรู้ ยึดมั่นในความคิดของตนเป็นหลัก ไม่ค่อยยอมรับความรู้ใหม่ ๆ หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีอารมณ์ไม่มั่นคง จู้จี้ ขี้บ่น หรือหงุดหงิดง่าย

3. พิจารณาความมีอายุ ในด้านสังคมความมีอายุทำให้ผู้สูงอายุมีสภาวะทางด้านสังคมกว้างขึ้น และมีความสำคัญในฐานะของผู้มีประสบการณ์ แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมของบุคคลนั้น ๆ ด้วย แม้สังคมจะกว้างขึ้น ซึ่งหมายถึงมีคนรู้จักมาก เห็นโลกกว้างกว่า รู้ทิศทางสังคมมากกว่า แต่บทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบในการทำงานจะลดลง เนื่องจากความจำกัดของอายุและความสามารถ

เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ คนส่วนใหญ่จะรู้สึกว่าตนเองเริ่มชรา ความสามารถในการทำงาน ลดลงอวัยวะต่าง ๆ เสื่อมลง มีปัญหาด้านสุขภาพ จึงมักจัดว่าเป็นวัยแห่งความเสื่อมถอย ความเสื่อมของร่างกายจะเปลี่ยนแปลงมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับช่วงอายุของบุคคล ซึ่งสถาบันแห่งชาติเกี่ยวกับผู้สูงอายุของสหรัฐอเมริกา (National Institution on Aging) ได้แบ่งช่วงอายุของผู้สูงอายุ ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ช่วงอายุระหว่าง 60-74 ปี ถือว่าเป็นผู้สูงอายุวัยต้น (Young Old) ซึ่งเป็นวัยที่ยังชราไม่มาก สามารถทำงานได้ ถ้าสุขภาพกาย สุขภาพจิตดี และช่วงอายุตั้งแต่ 75 ปี ขึ้นไป จะถือได้ว่าเป็นวัยชราอย่างแท้จริง (Yurick et al, 1980, p.31) ส่วนสังคมสาธารณสุขแห่งสหรัฐอเมริกา ได้แบ่งช่วงอายุของผู้สูงอายุออกเป็น 2 กลุ่ม เช่นกัน แต่ช่วงอายุแตกต่างกัน คือ ผู้สูงอายุวัยต้น จะมีช่วงอายุระหว่าง 65-74 ปี และวัยชรา จะเริ่มตั้งแต่อายุ 75 ปีขึ้นไป ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดช่วงอายุตามแบบของสถาบันแห่งชาติ เกี่ยวกับผู้สูงอายุของสหรัฐอเมริกา เนื่องจากสอดคล้องกับการกำหนดอายุของผู้สูงอายุไทย

จากแนวคิดที่ผ่านมาจึงสรุปได้ว่า การพิจารณาความเป็นผู้สูงอายุ ขึ้นอยู่กับมุมมองหลายด้านมาประกอบกัน แต่โดยทั่วไปแล้วสังคมไทยเราถือว่า ผู้สูงอายุคือ ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป และเป็นเกณฑ์ที่องค์การระหว่างประเทศได้ประชุมตกลงกันให้เป็นมาตรฐานสากลในการกำหนดอายุเริ่มต้นของการเป็นผู้สูงอายุ

สถานการณ์ของผู้สูงอายุ

ในปัจจุบันจำนวนและสัดส่วนของประชากรผู้สูงอายุมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จากรายงานการศึกษาวิจัยของสหประชาชาติได้เสนอให้เห็นแนวโน้ม ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากรโลกว่าในปี ค.ศ.2000 โลกจะมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป 580 ล้านคน และเกือบครึ่งหนึ่งเป็นประชากรแถบเอเชีย (280 ล้านคน) ในขณะที่อัตราส่วนของการเพิ่มของประชากรโลกเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 5.8 แต่อัตราเพิ่มของประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปกลับเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 10.2 องค์ประกอบของคนรุ่นปัจจุบันจึงเป็นองค์ประกอบของคนกลุ่มใหม่ คือ กลุ่มผู้สูงอายุ (นิศา ชูโต, 2525, หน้า1) กอปรกับความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิชาการ เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การแพทย์ และการสาธารณสุข ทำให้อายุขัยเฉลี่ยของประชากรเพิ่มขึ้นด้วย

สำหรับประเทศไทยประชากรผู้สูงอายุ มีแนวโน้มสูงเช่นเดียวกัน ดังข้อมูลที่แสดงตามตาราง 1, 2 และ 3 ดังนี้

ตาราง 1 แสดงอัตราการเพิ่มประชากรผู้สูงอายุของประเทศไทย

พ.ศ.	ผู้สูงอายุ (ล้านคน)	ร้อยละ
2523	2.5	4.8
2543	4.96	7

(บำรุง ศรีเป็ล่ง, 2532, หน้า 1)

ตาราง 2 แสดงอัตราการเพิ่มประชากรผู้สูงอายุในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

พ.ศ.	ผู้สูงอายุ (คน)	ร้อยละ
2538	15,594	7.3
2539	16,419	7.41
2540	12,615	8.05

(สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2540)

ตาราง 3 แสดงอัตราการเพิ่มประชากรผู้สูงอายุในอำเภอป่าาย

พ.ศ.	ผู้สูงอายุ (คน)	ร้อยละ
2538	1,632	7.42
2539	1,935	8.36
2540	2,003	8.58

(สำนักงานสาธารณสุขอำเภอป่าาย, 2540)

ปัญหาของผู้สูงอายุ

ปัจจุบันผู้สูงอายุไทยประสบปัญหาหลายด้าน ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกของร่างกายของผู้สูงอายุ ในการศึกษาของผู้สูงอายุ ผลการศึกษาส่วนใหญ่ได้ปัญหาค้นคว้าคล้ายกันดังเช่น นภาพร ชโยวรรณ, มาลินี วงศ์สิทธิ์ และ จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย (2532, หน้า 2) ศึกษาเรื่องผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรผู้สูงอายุในประเทศไทย โดยสุ่มตัวอย่างผู้สูงอายุทั่วประเทศจำนวน 3, 252 คน พบว่า ผู้สูงอายุไทยประสบปัญหา 2 ประการ คือ ปัญหาความยากจนและปัญหาสุขภาพ ผู้สูงอายุในชนบทมีภาวะเศรษฐกิจที่ยากจนสูงกว่าผู้สูงอายุในเมือง ปัจจัยหนึ่งเกี่ยวกับภาวะเศรษฐกิจ คือ การไม่สามารถทำงานเพื่อหารายได้ ซึ่งมีสุขภาพและอายุเป็นตัวกำหนด สำหรับปัญหาด้านสุขภาพของผู้สูงอายุจะพบโรคต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเป็นผลมาจากสภาพร่างกายและระบบต่าง ๆ ทั้งร่างกาย โดยเฉพาะระบบประสาท หัวใจ หลอดเลือด เอ็นโดคราย และกล้ามเนื้อ ซึ่งสอดคล้องกับ เกษม และ กุลยา ตันติผลาชีวะ (2528, หน้า 23-24) ที่กล่าวว่า ปัญหาผู้สูงอายุส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และสอดคล้องกับ จำเรียง กุระมะสุวรรณ (2533, หน้า 8-10) ที่กล่าวว่า ปัญหาของผู้สูงอายุที่พบ คือ ความเจ็บป่วย การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม นอกจากนี้ บรรลุ ศิริพานิช และคณะ (2531, หน้า 433-434) ยังได้ศึกษาผู้สูงอายุไทย โดยสุ่มตัวอย่างผู้สูงอายุจากทั่วประเทศ จำนวน 1,574 คน พบว่า ปัญหาผู้สูงอายุ 5 อันดับแรก ได้แก่ ปัญหาสุขภาพ พบร้อยละ 60.38 รองลงมา คือ ปัญหาการเงิน ปัญหานอนไม่หลับ ปัญหาครอบครัวญาติพี่น้อง และปัญหาความวิตกกังวล พบร้อยละ 44.5, 36.9, 20.5 และ 20.0 ตามลำดับ

สำหรับปัญหาต่าง ๆ ของผู้สูงอายุพอสรุปเป็นปัญหาแต่ละด้านได้ดังนี้

1. ปัญหาทางด้านร่างกาย พบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่มีปัญหาทางสุขภาพ ดังจะเห็นได้จากการศึกษาของ บรรลุ ศิริพานิช (2525, หน้า 13) ที่ศึกษาเรื่องระดับวิทยาของคนพิการและผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่า ร้อยละ 66.4 ของผู้สูงอายุหญิงมีปัญหามากกว่าผู้สูงอายุชาย การเจ็บป่วยของผู้สูงอายุจำนวนมากเกิดจากการปฏิบัติตนไม่ถูกสุขลักษณะ ขาดการดูแลสุขภาพตนเอง ส่วน นภาพร ชโยวรรณ, มาลินี วงศ์สิทธิ์ และ จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย (2532, หน้า 27) พบว่าการเจ็บป่วยส่วนใหญ่ของผู้สูงอายุเป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบกล้ามเนื้อ ข้อ และกระดูก รองลงมาคือ ระบบย่อยอาหาร ระบบหายใจ ระบบการไหลเวียนโลหิต และระบบประสาททอวัยวะ สัมผัส

2. ปัญหาทางด้านจิตใจ พบสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ ได้แก่ ความรู้สึก ว่าเหว่ ช่วยตนเองไม่ได้ รู้สึกตนเองไม่มีค่า ครอบครัวยุติกัน มีปัญหาสัมพันธภาพกับสมาชิกใน ครอบครัวและอาจเพิกเฉยต่อกิจกรรมทางสังคมได้ สำหรับปัญหาสุขภาพจิต พบในผู้สูงอายุหญิง สูงกว่าผู้สูงอายุชาย เพราะส่วนใหญ่ผู้สูงอายุหญิงจะเป็นหม้าย ขาดคู่คิดปรึกษา ส่วนสาเหตุอื่น ได้แก่ การถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังหรือการตายจากไปของสามีหรือภรรยา (จำเรียง ฐรมะสุวรรณ, 2533, หน้า 9)

3. ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม พบว่าผู้สูงอายุขาดรายได้เนื่องจาก เกษียณอายุไม่มีใครจ้างงาน ขาดที่อยู่อาศัย ไม่มีผู้ดูแล ดังที่จำเรียง ฐรมะสุวรรณ (2533, หน้า 11) กล่าวว่าสังคมไทยกำลังมุ่งสู่อุตสาหกรรมแนวใหม่ มีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม มีการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ บุตรหลานไม่ต้องการพึ่งพาการถ่ายทอดความรู้จากผู้สูงอายุ ทำให้มูลค่าของผู้สูงอายุต่ำลง ซึ่งจะมีผลกระทบต่อสภาพจิตใจ อาจทำให้ผู้สูงอายุแยกตัวออกจากสังคม ประกอบกับการพัฒนาความเป็นเมืองของสังคมไทย เป็นเหตุให้คนหนุ่มสาวย้ายจากชนบท เข้าสู่เมืองเพื่อหางานทำ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น สัมพันธภาพในครอบครัวเปลี่ยนไป จึงทำให้ผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังมากขึ้น

จากปัญหาดังกล่าวพบว่า ปัญหาสุขภาพเป็นปัญหาสำคัญของผู้สูงอายุ ซึ่งสอดคล้องกับ เกษม และ กุลยา ตันติผลาชีวะ (2528, หน้า 24-25) ที่กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา สุขภาพ คือ

1. การศึกษาทำให้คนพัฒนา สามารถเรียนรู้ทำให้ตนเองมีสุขภาพดี ผู้มีการศึกษาน้อย มักไม่เข้าใจถึงวิธีการดูแลสุขภาพ ซึ่งสอดคล้องกับ นภาพร ชโยวรรณ (2532, หน้า 1-37) ที่ศึกษา แนวโน้มและลักษณะของประชากร สังคมและสุขภาพของผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่า ผู้สูงอายุ ไทยมีอัตราการรู้หนังสือต่ำกว่าประชากรกลุ่มอื่นมาก โดยเฉพาะผู้สูงอายุหญิงจะต่ำกว่าผู้สูงอายุ ชาย ผู้สูงอายุที่อ่านออกเขียนได้มีเพียงร้อยละ 44 เปรียบเทียบกับประชากรทั่วประเทศทุกอายุที่ รู้หนังสือมีถึงร้อยละ 90 การขาดการศึกษา อ่านหนังสือไม่ออก เขียนหนังสือไม่ได้ ทำให้ขาด ความรู้พื้นฐานที่จะพัฒนาการป้องกันโรคและการรักษาสุขภาพอนามัยของตนเอง ดังจะเห็นได้จาก การศึกษาของ บรรลุ ศิริพานิช และคณะ (2531, หน้า 71) ที่ศึกษาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิต ของผู้สูงอายุไทย ที่อายุยืนยาวและแข็งแรง โดยสุ่มผู้สูงอายุทั้งประเทศ พบว่า ผู้สูงอายุไม่ค่อย สนใจในเรื่องสุขภาพของตนเอง โดยไม่เคยตรวจเช็คร่างกายของตนเองเลย ถึงร้อยละ 80.1 และ ผลการศึกษาของ นภาพร ชโยวรรณ, มาลินี วงษ์สิทธิ์ และจันทร์เพ็ญ แสงเดือนฉาย (2532,

หน้า 26) พบว่าผู้สูงอายุที่มีการเจ็บป่วยหรือบาดเจ็บ จนไม่สามารถดำเนินกิจกรรมประจำวันได้ในรอบปีที่ผ่านมา มีร้อยละ 37.6

2. เศรษฐกิจ การศึกษา มีความสำคัญกับอาชีพและเศรษฐกิจ ภาวะเศรษฐกิจมีผลต่อสุขภาพโดยตรง คนมีฐานะดี แต่ขาดความรู้ความเข้าใจ จะทำให้มีการดูแลตนเองไม่ถูกต้อง ส่วนคนยากจนจะขาดเงินที่จะใช้จ่ายเพื่อการรักษาสุขภาพ จึงทำให้เกิดโรคได้ง่าย

3. สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมเป็นพิษและภาวะเครียด ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพแก่ผู้สูงอายุ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่ในเมืองใหญ่จะเสี่ยงต่อภาวะสุขภาพมากกว่าผู้สูงอายุในชนบท และพบว่าคนที่มีอายุยืนมักจะอยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบ สะอาด และอากาศดี

4. สภาวะทางอารมณ์และจิตใจ พื้นฐานทางอารมณ์และจิตใจมีผลต่อสุขภาพอย่างมาก บุคคลที่ไม่รู้จักป้องกันรักษาพื้นฐานจิตใจ อาจนำไปสู่โรคทางจิตได้

5. การเปลี่ยนแปลงทางกายวิภาคและสรีรวิทยาตามวัย ทำให้ร่างกายมีความต้านทานโรคต่ำ เจ็บป่วยได้ง่ายและเป็นระยะเวลาานาน ต้องใช้เวลามากในการรักษา

6. การยอมรับความเจ็บป่วย ผู้สูงอายุมักจะปฏิเสธความเจ็บป่วย กลัวการรักษา เนื่องจากเห็นความเจ็บป่วยเป็นเรื่องคู่กับความมีอายุ กลัวโรงพยาบาล เพราะเมื่อเห็นโรงพยาบาลก็จะรู้สึกถึงการพลัดพรากและการจบชีวิตหลังรู้การวินิจฉัยของแพทย์ ไม่ต้องการให้คนอื่นรู้ว่าตนอ่อนแอ

โดยสรุปปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุสามารถป้องกันได้ และทำให้เกิดความสมบูรณ์ของร่างกายได้ด้วยตนเอง โดยการรับรู้ เข้าใจ สนใจและใส่ใจในสุขภาพของตน ถ้าการดูแลสุขภาพถูกละเลย จะทำให้ผู้สูงอายุเกิดอาการและโรคต่าง ๆ ตามมาได้

แนวคิดเกี่ยวกับชมรมผู้สูงอายุ

ปัจจุบันประชากรไทยมีอายุยืนยาวมากขึ้น และมีการช่วยเหลือตัวเองมากขึ้น สำหรับอัตราส่วนผู้สูงอายุ เมื่อเทียบกับประชากรช่วงอายุอื่น ๆ กลุ่มผู้สูงอายุควรดำเนินการดูแลช่วยเหลือกันเอง ร่วมมือกันจัดตั้งชมรมให้เป็นหมู่คณะ ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์มาก รวมทั้งมีแนวคิดในการจัดตั้งคณะกรรมการชมรม เพื่อให้เกิดการดำเนินการต่อเนื่องและเกิดพลังในกลุ่มของผู้สูงอายุ โดยมีแนวคิดที่ชมรมช่วยกันพัฒนาและสนับสนุนสมาชิกได้อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามจากหนังสือที่ สธ 0216/0203/2864 ลงวันที่ 29 ธันวาคม 2532 ของกระทรวงสาธารณสุขถึงผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัด ได้มีแนวทางให้แต่ละจังหวัดดำเนินการสนับสนุนการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุในชุมชนเพื่อให้สมาชิกของชมรมผู้สูงอายุได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และ

ร่วมกันแก้ไขปัญหาของแต่ละบุคคล สำหรับชมรมผู้สูงอายุให้มีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย ถ้าหากต้องการมีฐานะเป็นนิติบุคคล ต้องจดทะเบียนต่อทางราชการเป็นสมาคม (หนังสือกระทรวงสาธารณสุข อ้างใน ชะม้อย ชัยศรี, 2528, หน้า 24-26)

สำหรับวัตถุประสงค์เพื่อให้ชมรมเป็นจุดรวมในการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ ที่เป็นสมาชิกของชมรมผู้สูงอายุ มีดังนี้คือ

1. เพื่อให้ผู้สูงอายุดำเนินการจัดตั้งชมรมโดยภาครัฐช่วยเหลือ สนับสนุน
2. เพื่อให้ผู้สูงอายุมีการพบปะสังสรรค์แลกเปลี่ยนความรู้ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในด้านสุขภาพอนามัยทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

3. เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาส ดำเนินการในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม และวัฒนธรรม

4. เพื่อร่วมกันแสวงหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับอาชีพ การพัฒนาตนเอง การส่งเสริมสุขภาพ และการถ่ายทอดความรู้ด้านวัฒนธรรมแก่คนรุ่นหลัง

5. เพื่อให้มีการออกกำลังกายที่ถูกวิธีร่วมกันในสถานที่จัดตั้งชมรม หรือสถานที่จัดกิจกรรมและให้ความรู้เรื่องส่งเสริมสุขภาพอนามัย

แนวทางสำหรับการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุมีดังนี้

1. จัดตั้งคณะกรรมการชมรม เพื่อให้มีการบริหารจัดการชมรมอย่างต่อเนื่อง โดยทำการคัดเลือกจากสมาชิก ให้เป็นคณะกรรมการพร้อมกำหนดหน้าที่รับผิดชอบของคณะกรรมการแต่ละคน ประมาณ 8-10 คน คณะกรรมการต้องประกอบด้วย

- ประธาน
- รองประธาน
- เภรัญญิก
- ฝ่ายทะเบียน
- เลขานุการ
- ตำแหน่งอื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการเห็นสมควร

คณะกรรมการควรเป็นผู้นำที่ดี และมีความสนใจในกิจกรรมของชมรม

หน้าที่ของคณะกรรมการชมรมผู้สูงอายุ

- 1.1 ชักชวนสมาชิกฟังคำบรรยายหรือจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์
- 1.2 กำหนดระเบียบและข้อบังคับของชมรม
- 1.3 กำหนดคุณสมบัติและสิทธิของสมาชิกชมรม

- 1.4 เก็บรักษาเงินบำรุงและสิ่งของชมรม
- 1.5 ดำเนินตามวัตถุประสงค์ของชมรมที่กำหนดไว้
2. ตั้งชื่อชมรมและหาสถานที่ตั้งชมรม เช่น ศาลาวัด ฯลฯ
3. สมาชิกชมรม
  - 3.1 มี 3 ประเภท
    1. สมาชิกสามัญคือ สมาชิกที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป
    2. สมาชิกวิสามัญคือสมาชิกที่มีอายุต่ำกว่า 60 ปี
    3. สมาชิกกิตติมศักดิ์ คือผู้ได้รับเชิญเป็นสมาชิกของชมรม
  - 3.2 การเป็นสมาชิกโดยการสมัครเป็นสมาชิกตามระเบียบและข้อบังคับ ทั้งนี้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการ
  - 3.3 การลงทะเบียน บุคคลที่สมัครเป็นสมาชิกชมรมจะต้องชำระค่าลงทะเบียนตามระเบียบข้อบังคับของชมรมที่กำหนดไว้
4. สิทธิของสมาชิก
  - 4.1 ได้รับบริการจากชมรม
  - 4.2 เข้าร่วมดำเนินกิจกรรมของชมรม
  - 4.3 เข้าร่วมประชุมและแสดงความคิดเห็น เสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรม
- ชมรม
5. หน้าที่ของสมาชิกชมรม
  - 5.1 ชำระเงินค่าบำรุงชมรม
  - 5.2 สนับสนุนกิจกรรมในชมรม
  - 5.3 ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับของชมรม
  - 5.4 มีส่วนร่วมในการพัฒนาชมรม
6. การขาดจากสมาชิก
  - 6.1 ตาย
  - 6.2 ลาออก
  - 6.3 ขาดจากสมาชิกตามมติที่คณะกรรมการเห็นสมควร

7. เงินบำรุงชมรม

ชมรมจำเป็นต้องมีเงินกองทุนเพื่อไว้ใช้จ่ายในเวลาที่เป็น เช่น นำมาพัฒนาชมรม หรือใช้จัดกิจกรรมให้บริการแก่สมาชิก เช่น นำไปทัศนศึกษา ช่วยเหลือผู้ยากจน ฯลฯ และเงินของชมรมสามารถหาได้ดังนี้คือ

- 7.1 สมาชิกชมรม
- 7.2 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
- 7.3 องค์กรเอกชน
- 7.4 การรับบริจาค
- 7.5 จัดกิจกรรมชมรมผู้สูงอายุ

8. การเงินการบัญชี

8.1 เงินสดหรือเอกสารสิทธิ์ของชมรม ต้องนำฝากไว้กับธนาคารหรือสถาบันการเงินที่มั่นคง

8.2 การจ่ายเงินต้องมีลายมือชื่อของประธานกรรมการชมรม หรือคณะกรรมการตามที่กำหนดไว้

8.3 การส่งจ่าย ประธานสามารถส่งจ่ายได้ตามระเบียบข้อบังคับของชมรม แต่ถ้าจำนวนมากกว่าจะต้องได้รับความเห็นชอบตามมติการประชุมของคณะกรรมการชมรม

8.4 ให้มีผู้ตรวจสอบบัญชีของชมรมอย่างต่อเนื่องตามที่ชมรมได้กำหนดการจัดกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ

1. ให้บริการตรวจสุขภาพผู้สูงอายุ โดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขหรือหน่วยสาธารณสุขเคลื่อนที่ทุก 6 เดือน

2. ให้มีการบริหารร่างกายสัปดาห์ละ 1-2 ครั้ง

3. ให้ความรู้ทั่วไปและส่งเสริมความรู้ในเรื่องโรคของผู้สูงอายุ

4. ส่งเสริมสุขภาพจิต โดยจัดให้มีการพบปะสังสรรค์กันในชมรม จัดทัศนศึกษาตามความเหมาะสม หรือรวมกลุ่มปฏิบัติธรรม เป็นต้น

5. จัดให้ผู้สูงอายุมีโอกาสถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับประเพณี และวัฒนธรรมแก่เด็กรุ่นใหม่ เช่น ดนตรี งานฝีมือ และประเพณีต่าง ๆ

6. จัดกิจกรรมให้ตามความถนัดและเหมาะสม เช่น ทำความสะอาดบริเวณวัดหรือสถานที่ชมรมงานจักสาน งานประดิษฐ์ของใช้ จากวัสดุต่าง ๆ จัดทำสวนสมุนไพร ช่วยกิจกรรมศาสนา จัดดูแลเลี้ยงเด็กในหมู่บ้าน เป็นต้น

7. ส่งเสริมให้มีกิจกรรมในวันผู้สูงอายุแห่งชาติ เช่นจัดประกวด สุขภาพผู้สูงอายุ จัดพิธีเคารพผู้สูงอายุในวันสงกรานต์หรือเทศกาลที่เหมาะสม

8. ชมรมให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกเมื่อยามเจ็บป่วย สมาชิกชมรมนัดไปเยี่ยมสมาชิกที่ขาดการติดต่อ

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนนับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา ซึ่งจะเห็นได้ว่า กิจกรรมพัฒนาใด ๆ ก็ตาม หากประชาชนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเจ้าของและลงมือดำเนินกิจกรรมด้วยตนเองแล้ว กิจกรรมนั้นก็อาจสำเร็จและดำรงอยู่ได้ แต่ถ้าหากว่าประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ ในกระบวนการอย่างถ่องแท้และสามารถมองเห็นและคาดหวังในผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชน ทั้งยังได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างเพียงพอ จนเกิดความตระหนักในปัญหาของตนเอง และค้นหาทางแก้ไขเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลง จนเกิดการตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วม ในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งจะเป็นการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินกิจกรรมให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชุมชนซึ่งนำไปสู่ความยั่งยืนของกิจกรรม พร้อมทั้งจะช่วยให้พัฒนาขีดความสามารถของประชาชนให้เพิ่มมากขึ้น (ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์, 2531, หน้า 25)

○ ความหมายของการมีส่วนร่วม

เป็นที่ยอมรับกันว่า มีการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้มากมายอาทิ

จากรายงานการประชุมของ The Ad Hoc Group of Expert เรื่อง "Popular participation as Strategy for Promoting Community Level Action National Development" พบว่า คำว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นไม่สามารถให้คำจำกัดความที่ตายตัวได้ และมีการให้ความหมายต่าง ๆ กันไปในแต่ละประเทศ หรือแม้กระทั่งภายในประเทศเดียวกัน ในการที่จะเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นจะต้องดูบริบท (Context) ของแต่ละประเทศและสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ของประเทศนั้น อย่างไรก็ตาม ที่ประชุมดังกล่าวได้เสนอความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้กว้าง ๆ คือ "การมีส่วนร่วมของประชาชน จะนำมาซึ่งโอกาสที่จะทำให้สมาชิกของชุมชนและสังคมสามารถเข้ามามีส่วนร่วมและมีอิทธิพลในกระบวนการพัฒนาและในการแบ่งสรรผลของการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ซึ่งหมายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงเท่าเทียมกันในประเด็นของ

1. การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม

2. การตัดสินใจในรูปของการกำหนดเป้าหมาย การวางนโยบาย การวางแผน และการปฏิบัติตามแผน ทั้งในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

นอกจากนั้นจากการประชุมเรื่องการมีส่วนร่วม : นโยบายและกลวิธี จัดโดยศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมกับกระทรวงสาธารณสุข ได้ให้คำจำกัดความกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกของสังคมการมีส่วนร่วมจะทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง" (ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527, หน้า 3)

Jacques (1982) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า "ทั้งโดยหลักการและโดยการปฏิบัติการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น คือ สิ่งที่สวนทางกับการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจ และการลดบทบาทของประชาชนทั้งในเมืองและในชนบท ให้เป็นเพียงผู้ถูกกำหนดในการพัฒนา"

องค์การสหประชาชาติ (1975) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการในการพัฒนา โดยมีการเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้น และมีพลังของประชาชนในด้านต่าง ๆ คือ

1. ในกระบวนการตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคม และการจัดสรรทรัพยากรเพื่อบรรลุเป้าหมายนั้น
2. ในการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจ

Reeder (2524) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้คือ "การมีส่วนร่วม" หมายถึง การมีส่วนร่วมในการปะทะสังสรรค์ของสังคมรวมทั้งการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลและการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

Ervin (อ้างใน สุรัสวดี หุ่นพยนต์, 2526, หน้า 9) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า "เป็นกระบวนการให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วม เกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ให้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชน แก้ไขปัญหาร่วมกัน การใช้ทรัพยากรที่เหมาะสม และสนับสนุนผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

Hay (1958) ได้ให้คำนิยามการเข้าไปมีส่วนร่วมในทางสังคมว่า “เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อกลุ่มคน และระหว่างกลุ่มคนต่อกลุ่มคน ซึ่งเป็นส่วนประกอบของกิจกรรมของกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งอาจจะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้”

Bhasin (1978) ได้กล่าวถึง “การมีส่วนร่วมในการพัฒนาได้ว่า จะต้องยึดหลักการของการให้ประชาชนได้ตระหนักถึงสภาพที่เป็นอยู่ ทั้ง ศักยภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยเจ้าหน้าที่ทางภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องยึดหลักการให้ประชาชน สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นอยู่ของตนเอง และการกระทำเพื่อให้บรรลุจุดหมายของตน ซึ่งจะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยตัวของประชาชนเอง ไม่ใช่เกิดจากอิทธิพลภายนอก”

ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์ (2531, หน้า 24) ได้อธิบายเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าเป็นกระบวนการดำเนินงานรวมพลังของประชาชน โดยยึดหลักการว่าสมาชิกในชุมชนนั้น จะต้องร่วมมือกันวางแผนและการปฏิบัติงาน เพื่อสนองความต้องการหรือแก้ปัญหาของประชาชนในชุมชน

อดิน รพีพัฒน์ (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, บรรณาธิการ, 2527, หน้า 320) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น เป็นการให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่างซึ่งไม่ใช่การกำหนดภายนอกแล้วให้ประชาชนมาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างจะต้องเป็นเรื่องของประชาชนคิดขึ้นมา

ไพรัช เดชะรินทร์ (2527, หน้า 6) ได้ให้ความหมายและหลักการสำคัญเรื่องนโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาว่า นโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริมสนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งส่วนบุคคล กลุ่มชน ชุมชน สังคม มูลนิธิ และองค์การ อาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน

จากความหมายของการมีส่วนร่วมที่กล่าวข้างต้น มีส่วนที่คล้ายคลึงกัน 4 ประเด็น คือ

1. อำนาจการเข้าไปควบคุมและตัดสินใจของประชาชน
2. ความสมัครใจ ความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนในการเข้าไปแก้ปัญหา
3. โอกาสที่รัฐบาลเชื้อเจ้าหน้าที่ของรัฐ เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมและทำการส่งเสริม
4. การยอมรับในความรู้ ความสามารถและศักดิ์ศรีของประชาชน

สรุป

จากการรวบรวมความหมายของการมีส่วนร่วมและศึกษาความหมายต่าง ๆ แล้ว สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการกระทำที่ประชาชนมีความสมัครใจเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนด การเปลี่ยนแปลง ทั้งเพื่อตัวเองและกลุ่ม โดยให้ประชาชนได้มีส่วนในการตัดสินใจเพื่อตนเอง และกลุ่มของเขา และมีส่วนดำเนินการเพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ที่ปรารถนาหรือที่ตั้งไว้ ทั้งนี้ต้องมีใช่เป็นการกำหนดกรอบความคิดจากภายนอก

ลักษณะการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ พบว่า มีนักพัฒนาและนักวิชาการที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน ไว้ดังนี้

อดิน รพีพัฒน์ (2531, หน้า 49-50) ได้เสนอแนวคิดถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมที่น่าจะนำมาพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทของประชาชนด้านต่าง ๆ ได้แก่
  - การค้นหาปัญหา จัดลำดับของปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา
  - หาแนวทางการแก้ปัญหาและดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
  - ประเมินผลการพัฒนา
2. ลักษณะเงื่อนไขการเข้าร่วมกิจกรรมว่า การที่ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาชนบท เพราะเงื่อนไขเหล่านี้หรือไม่
  - เก่งใจ ถูกบังคับ หรือมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า
  - เข้าใจและยอมรับวัตถุประสงค์ของการพัฒนานั้น
  - เห็นว่ากิจกรรมดังกล่าว จะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวแก่ตนเองและชุมชน

ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์ (2531, หน้า 26-27) ได้อธิบายถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมที่แท้จริง เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบโครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและความต้องการ การร่วมคิด และหาวิธีการแก้ปัญหา หรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ร่วมวางแผนนโยบาย แผนงาน หรือโครงการ ร่วมตัดสินใจหรือใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ร่วมปฏิบัติตามนโยบายหรือแผนงานให้บรรลุตามที่กำหนดไว้ และร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล

2. การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วน โดยเฉพาะเข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว

United Nations Publishing (1975) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนควรมีลักษณะ 3 ประการ ดังนี้ คือ

1. ประชาชนได้รับส่วนแบ่งในผลประโยชน์จากการพัฒนา
2. ประชาชนเข้าร่วมดำเนินการในการใช้ความพยายามในการพัฒนา
3. ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนา

Agbayani (1974) ได้จัดลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1. การร่วมประชุม
2. การออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
3. การตีปัญหาให้กระจ่าง
4. การออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
5. การออกเสียงเลือกตั้ง
6. การบริจาคเงิน
7. การบริจาควัตถุ
8. การช่วยเหลือด้วยแรงงาน
9. การใช้โครงการที่เป็นประโยชน์ให้ถูกต้อง
10. การช่วยเหลือในการรักษาโครงการ
11. การทำงานกับตัวนำการเปลี่ยนแปลง

นอกจากนั้น Uphoff (อ้างใน ชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2534, หน้า 77-78) ได้มองทางด้านมิติของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนเกี่ยวกับลักษณะการเข้าร่วมของประชาชน ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

1. พื้นฐานของการเข้าร่วม ลักษณะที่เข้ามามีส่วนร่วมมาจากแรงจูงใจภายใน จะเป็นแรงหนุนหรือชี้ช่วยให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ส่วนการมีส่วนร่วมที่มาจากปัจจัยภายนอกโดยอาศัยอำนาจบารมีหรือแรงบีบบังคับจากอำนาจ ความเกรงใจหรืออิทธิพลของผู้มีอำนาจจากชุมชนเองจึงจะสามารถกระทำได้สำเร็จแต่ก็ไม่มีผลผูกพันทางจิตใจ ความยั่งยืนต่อเนื่องของกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ก็จะลดลง

2. รูปแบบของการเข้าร่วม การเข้าร่วมของประชาชนนั้นเป็นการเข้าร่วมโดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชนเอง โดยเฉพาะกิจกรรมที่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับของประชาชน สำหรับการเข้าร่วมกิจกรรมโดยผ่านตัวแทนกลุ่ม เช่น กรรมการหมู่บ้าน การเข้าร่วมของประชาชนจะอยู่ในลักษณะผู้ให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมือ

3. ขอบเขตของการมีส่วนร่วม เน้นช่วงเวลาของการมีส่วนร่วม การใช้เวลาเข้าร่วมในกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ จะใช้เวลาอย่างน้อยแตกต่างกัน ความถี่ห่าง จำนวนครั้งที่เข้าร่วม ความสม่ำเสมอ และฤดูกาลที่เหมาะสม ช่วงเวลาที่ใช้ในกิจกรรมแต่ละครั้ง

4. ผลของการเข้าร่วม ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้เกิดการรวมพลังที่จะสร้างอำนาจต่อรองให้ชุมชนมีศักยภาพเป็นตัวของตัวเอง สร้างปฏิสัมพันธ์อันดี มีความสามัคคีในมวลสมาชิกของชุมชน

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ พบว่า มีผู้ให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมพอสรุปได้ดังนี้

ไพรัตน์ เดชะรัตน์ (2527, หน้า 6-7) ได้กล่าวถึงภาพรวมของขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนาว่าจะต้องมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ร่วมศึกษาปัญหา สาเหตุของปัญหา และความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดสร้างรูปแบบการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหา และสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมกำหนดทิศทาง แผนงาน โครงการหรือกิจกรรม
4. ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบบริหารการพัฒนาให้มาประสิทธิภาพ
6. ร่วมลงทุนในกิจกรรม ตามขีดความสามารถของตนเอง
7. ร่วมปฏิบัติงานตามแผน โครงการและกิจกรรมที่วางไว้
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และซ่อมบำรุงรักษาผลที่เกิดจากกิจกรรม

สุรัสวดี หุ่นยนต์ (2528) อคิน ระพีพัฒน์ และ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2527) และ Muntarbhorn (1983) ที่แบ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน โดยอยู่ใน 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การค้นหาปัญหา วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
2. การตัดสินใจเลือกแนวทาง และวางแผนพัฒนาแก้ปัญหา

3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
4. การรับผลประโยชน์จากกิจกรรมของโครงการ
5. การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

นายปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ (จตุรงค์ บุญรัตน์สุนทร, บรรณารักษ์, 2536, หน้า 158-159) ได้อธิบายขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า

1. ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาและเป้าหมายสูงสุด รวมทั้งมีโอกาสที่กำหนดการจัดทรัพยากรเพื่อบรรลุเป้าหมาย
  2. ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนงาน การดำเนินโครงการและประเมินผล
- เราจะต้องถือว่าการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาไปในแนวทางที่สนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน

จากแนวคิดและคำอธิบายต่าง ๆ ข้างต้นทำให้พอสรุปเป็นหลักการของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งควรประกอบด้วยกระบวนการดังนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา และร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะว่าถ้าบุคคลในชุมชนยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้วยตัวของเขาเองแล้ว การจัดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ก็ไม่อาจจะเอื้อประโยชน์ต่อบุคคลในชุมชนนั้นได้ เพราะบุคคลในชุมชนนั้นจะขาดความเข้าใจและมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น สิ่งหนึ่งที่ผู้ให้ความรู้จะต้องยอมรับคือบุคคลในชุมชนซึ่งเป็นผู้อยู่กับปัญหาจะเป็นผู้รู้จักปัญหาของตนเองดีที่สุด แต่เขาจะมองปัญหานั้นได้ไม่ชัดเจนหรือเข้าใจไม่ถึงแก่นแท้ของปัญหาต่อเมื่อมีบุคคลซึ่งมาช่วยวิเคราะห์ชี้แนะ เขาจึงมองเห็นสาเหตุของปัญหาของตนเองได้เด่นชัดขึ้น ดังนั้นบุคคลในชุมชนจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อเรียนรู้ปัญหา และวิเคราะห์ปัญหาด้วยตนเอง รวมทั้งการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม เพื่อจะได้นำไปสู่การหาแนวทางแก้ปัญหานั้น ๆ ต่อไป

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินกิจกรรม เมื่อบุคคลในชุมชนได้เรียนรู้ปัญหาของตนเองแล้ว ขั้นตอนต่อไปของการมีส่วนร่วมคือ จะต้องให้บุคคลได้เรียนรู้ การวางแผนและดำเนินกิจกรรม การแสวงหาแหล่งทรัพยากรหรือความช่วยเหลือเพื่อที่จะนำมาสนับสนุนกิจกรรมให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ นอกจากนี้บุคคลยังต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหาพร้อมกัน การแก้ปัญหาอาจจะกระทำได้หลายวิธี แต่จะมีวิธีที่ดีที่สุดในเรื่องดังกล่าว ดังนั้นผู้ให้ความรู้ซึ่งอยู่ในฐานะที่มีประสบการณ์มากกว่าจะต้องเป็นผู้คอยให้คำแนะนำจนกระทั่งบุคคลสามารถตัดสินใจได้ว่าจะเลือกใช้วิธีใดในการแก้ปัญหาที่ตนเองและชุมชนกำลังเผชิญอยู่

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมในเรื่องดังกล่าวจะสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของให้เกิดขึ้นกับบุคคลและชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นการปฏิบัติงานด้วยตนเองจะทำให้บุคคลและชุมชนได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิดเมื่อเห็นประโยชน์ก็จะสามารถดำเนินกิจกรรมนั้นด้วยตนเองพร้อมทั้งร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ ด้วย

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การประเมินผลด้วยตนเองจะทำให้บุคคลและชุมชนมีความตระหนักว่ากิจกรรมที่ตนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการมาทั้งหมดนั้นดีหรือไม่ดีเพียงไร และควรจะพิจารณาว่าจะดำเนินการต่อไปอย่างไร ทำให้บุคคลได้เรียนรู้และเห็นประโยชน์ของการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และจะส่งผลถึงการดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันในอนาคตต่อไปให้ประสบความสำเร็จ และเป็นไปตามเป้าหมายที่ได้วางไว้มากขึ้น

การมีส่วนร่วมของประชาชนดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น สอดคล้องกันพอจะสรุปขั้นตอนการมีส่วนร่วมตามความคิดเห็นของ Uphoff ซึ่งได้อธิบายไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการคิดค้นปัญหา และตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาภายในชุมชน
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานงาน
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ทางด้านวัตถุประสงค์ และผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลกิจกรรม

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

มีผู้อธิบายถึงปัจจัยของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

Goodenough กล่าวว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นเมื่อเขาเรียนรู้ถึงประโยชน์ที่เขาได้รับจากการเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้เข้าร่วมด้วยกันหรือการได้รับความช่วยเหลือจากผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ ด้วย"

พัทยา สายหู (2529, หน้า 246) ได้อธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมขึ้นอยู่กับ

1. ปัจจัยที่เป็นลักษณะของโครงการ เช่น เป็นโครงการที่ประชาชนต้องการ
2. ปัจจัยที่เป็นลักษณะของชาวบ้านเอง เช่น ความขยันขันแข็ง สามัคคี มีผู้นำดี

3. ปัจจัยที่มาจากทางราชการ เช่น ถือเป็นโครงการสำคัญ มีงบประมาณเหลือเพียงพอ มีเจ้าหน้าที่วิชาการสนับสนุน

4. ปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบ เช่น การคมนาคมสะดวก วัสดุพร้อม เศรษฐกิจของหมู่บ้าน ไม่ฝืดเคือง

ปัจจัยดังกล่าว เป็นปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเข้าร่วมของประชาชน ซึ่ง ปรักญา เวสาร์ช (2527, หน้า 170) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่พัฒนาชนบทได้อย่างสอดคล้องว่า ปัจจัยสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และความปลอดภัยมีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม Hamton Summer and Webber (1973) ได้กล่าวถึงผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนว่า "เงินเป็นแนวทางอย่างหนึ่งที่ทำให้บุคคลมีแรงจูงใจในด้านความสำเร็จในการเข้ามาปฏิบัติงาน ซึ่งมีผู้ประสบความสำเร็จอย่างสูงมาจากแรงจูงใจทางการเงินด้วย" ส่วนปัจจัยผลักดันจากบุคคลอื่น โดยเฉพาะ ผู้นำ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือสามารถให้เกิดการเข้าร่วมของประชาชนโดยง่ายเช่นกัน ปัจจัยที่เป็นรางวัลตอบแทนก็สำคัญเพราะเป็นผลประโยชน์ที่ชาวบ้าน ได้รับ เช่น ค่าตอบแทนแรงงาน เงินปันผล เป็นต้น สำหรับปัจจัยภายในตัวบุคคลนั้น นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, หน้า 183) ได้อธิบายถึงปัจจัยภายในว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องเกิดจากปัจจัยภายในเป็นตัวผลักดัน ซึ่งจะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องเกิดจาก

1. เกิดความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ที่ส่งผลต่อส่วนรวม
2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจ
3. อำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบังคับให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (อ้างใน เสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 22) ได้สรุปปัจจัยที่ทำให้ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทมากขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่

1. นโยบายหรือรูปแบบการพัฒนาของรัฐบาลกล่าวคือ การพัฒนาแบบเสรี (Free Development) และการพัฒนาแบบมีแผน (Planned Development) สนับสนุนประชาชนในชนบทให้เข้ามามีส่วนร่วมได้มากกว่าแบบบังคับ (Force Development)

2. โครงสร้างทางการเมืองและสังคมของชาวชนบท โครงสร้างดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญ ทำให้ประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรมากน้อยแตกต่างกัน เช่น โครงสร้างทางการเมืองในสังคมชนบทที่สนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย ย่อมส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าโครงสร้างที่ไม่ได้สนับสนุนระบอบประชาธิปไตย หรือโครงสร้างสังคมที่เป็นเจ้าขุนมูลนาย หรือโครงสร้างที่สนับสนุนความเชื่อในเรื่องกรรม ย่อมไม่เอื้ออำนวยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นต้น

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น สามารถสรุปประเด็นแนวความคิดดังที่ Uphoff ได้อธิบายไว้ว่า การเข้าใจถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน มีความสลับซับซ้อน ซึ่งจะต้องพิจารณาถึงบริบทของการมีส่วนร่วมด้วย ดังจะเห็นได้ว่าสภาพแวดล้อมและปัจจัยที่สำคัญ มีดังนี้ คือ

1. ลักษณะของโครงการ มีความสลับซับซ้อนมากน้อยเพียงใด ทรัพยากรที่จำเป็นต้องใช้ ซึ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้เข้าร่วมทั้งโดยตรงหรือโดยอ้อม และในระยะเวลาเพียงใด ดังนั้นลักษณะของโครงการจึงควรมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1.1 ผลต่อการเข้าร่วมเพื่อพิจารณาถึงความสลับซับซ้อนทางเทคโนโลยี จะต้องไม่มีความสลับซับซ้อนมากเกินไปเกินความสามารถของประชาชน มีความเหมาะสมและนำไปใช้โดยไม่มี ความยุ่งยากหรือขั้นตอนมากเกินไป และเหมาะสมกับทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น

1.2 ผลประโยชน์ตอบแทน จะต้องมีความชัดเจน มีความเป็นไปได้สูงและมีความรวดเร็วของผลประโยชน์

1.3 การออกแบบโครงการ รูปแบบของโครงการ จะต้องมีความเกี่ยวพันหรือความเชื่อมโยงของโครงการที่ส่งผลถึงกัน โครงการจะต้องมีความยืดหยุ่น แสดงความสามารถเข้าถึงระบบการทำงานของประชาชนในโครงการนั้นได้

2. สภาพแวดล้อมในส่วนที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

2.1 ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ

2.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

2.3 ปัจจัยทางการเมือง

2.4 ปัจจัยทางสังคม

2.5 ปัจจัยทางวัฒนธรรม

2.6 ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ดังนี้

ลักษณะของการมีส่วนร่วมประกอบด้วย

1. พื้นฐานของการเข้าร่วม เข้าร่วมด้วยความสมัครใจหรือเพราะอิทธิพลภายในชุมชน
2. รูปแบบของการเข้าร่วม เข้าร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม
3. ขอบเขตของการเข้าร่วม ระยะเวลา ความถี่ และความสม่ำเสมอในการเข้าร่วม
4. ผลของการเข้าร่วม เกิดศักยภาพและเป็นตัวของตัวเอง

ขั้นตอนการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วมคิดค้นปัญหาและตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมติดตามและประเมินผล

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

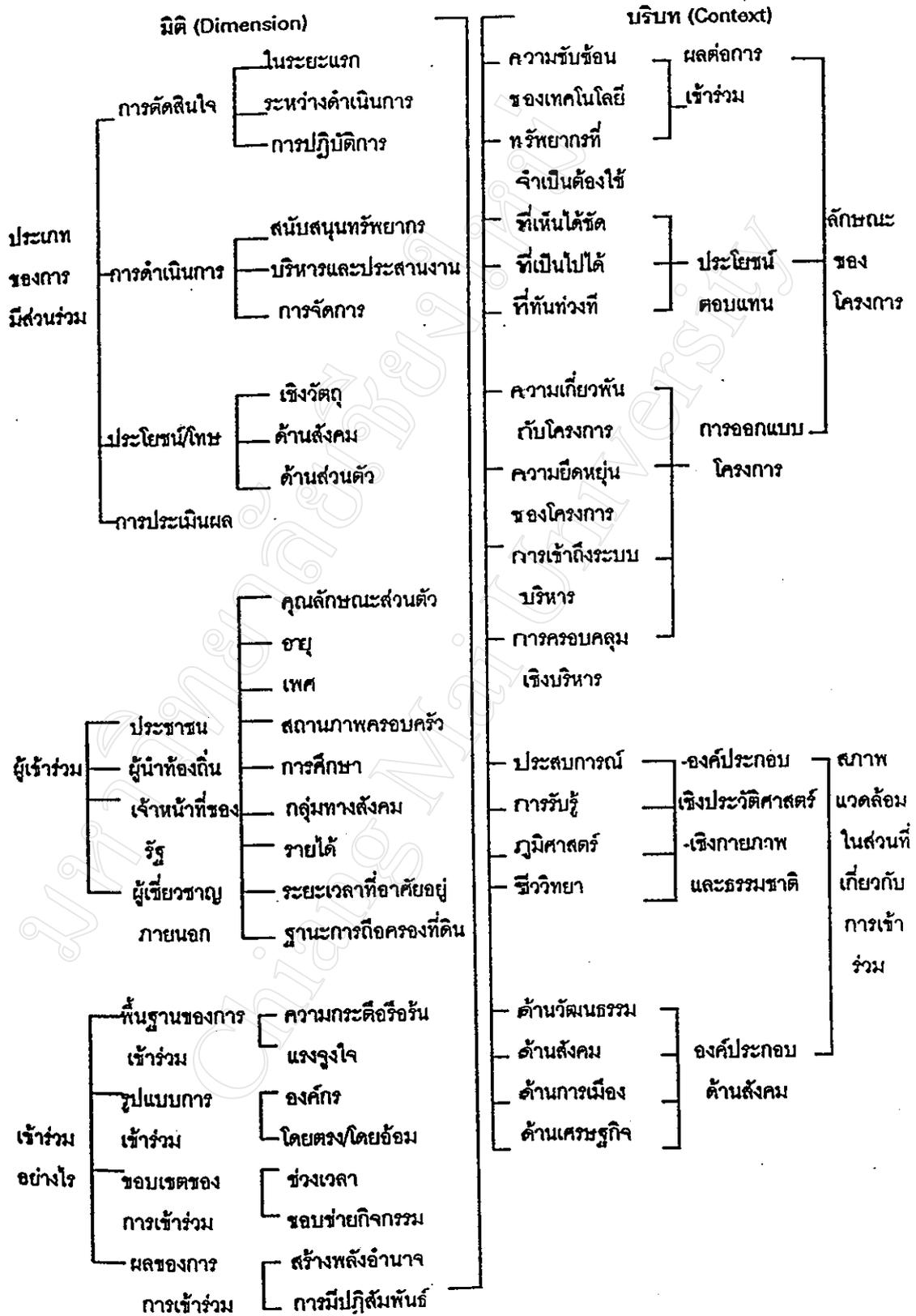
1. ลักษณะของโครงการ ความสลับซับซ้อน ผลประโยชน์ตอบแทน รูปแบบโครงการ

ที่เชื่อมโยงระหว่างโครงการ และการเข้าถึงระบบบริหารของประชาชน

2. สภาพแวดล้อมที่เป็นปัจจัย เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

- 2.1 ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ
- 2.2 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ
- 2.3 ปัจจัยทางด้านการเมือง การปกครอง
- 2.4 ปัจจัยทางสังคม
- 2.5 ปัจจัยด้านวัฒนธรรม
- 2.6 ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์

สำหรับลักษณะขั้นตอนและปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนของ Uphoff มาเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ ซึ่ง Uphoff ได้อธิบายแนวคิดและโครงสร้างของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

แผนภาพ 1 แสดงกรอบการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของ Cohen & Uphoff

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดที่เป็นทั้งวิชาการและมีความสำคัญต่อต้องการพัฒนาเกือบทุกสาขาเพราะประชาชน เป็นทรัพยากรที่สำคัญในการพัฒนา ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านหรือชุมชนไม่เข้ามาร่วมในกระบวนการคิดและตัดสินใจ ผลที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่ผลประโยชน์ที่ได้รับนั้นจะสูญไปหากแต่ความสนใจในการควบคุมดูแลก็จะไม่เกิดขึ้น ก็คือการพัฒนาการพัฒนามาก็จะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น "การมีส่วนร่วมของประชาชน" จึงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมาย ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความเชื่อมั่นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชมรมผู้สูงอายุบ้านป่าขาม หมู่ที่ 3 ตำบลเวียงใต้ อำเภอป่าจ้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประสบความสำเร็จ และยั่งยืนมาจนปัจจุบันนี้

กระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในชมรมผู้สูงอายุ

ในการพัฒนาในประเทศจะเผชิญอยู่กับปัญหาหลักที่เหมือน ๆ กัน คือ ความไม่รู้ ความยากจน และความเจ็บป่วยของประชาชน ซึ่งปัญหาดังกล่าวเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการพัฒนา ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้การศึกษาแก่ประชาชนเพราะการศึกษานั้นมุ่งที่จะพัฒนาคนทั้งในด้านสมอง ความคิด จิตใจและการกระทำซึ่งออกมาในรูปของการฝึกทักษะ และสร้างเสริมประสบการณ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดการพัฒนาคิดความสามารถในการพัฒนาตนเอง และชุมชน ซึ่งการพัฒนาความคิดนี้อธิบายว่า ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ คือ ความรู้ทางสังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้เกี่ยวกับตนเอง (มานิตย์ บุญชู, 2526, หน้า 2-3)

การให้การศึกษาแก่ประชาชนดังกล่าว เป็นการยกระดับความเป็นอยู่และส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของเขาเอง โดยเฉพาะทางด้านสุขภาพ เศรษฐกิจ และสังคม จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากที่จะต้องส่งเสริมให้ผู้สูงอายุในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาด้านสุขภาพ เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งกระบวนการหรือวิชาการที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมนั้นมีหลายวิธีด้วยกันคือ

บำรุง บุญปัญญา (2528, หน้า 88-89) ได้อธิบายถึงทำอย่างไรจึงจะเกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า

1. ต้องถือว่า ชาวบ้านคือตัวหลัก (Main Actor) ในการแก้ปัญหาของเขาเอง องค์กรภายนอกเป็นเพียงตัวกระตุ้นให้เท่านั้น
2. ให้ชาวบ้านเป็นผู้พบทวนหรือประเมินกิจกรรมที่ผ่านมาในชุมชนว่า เป็นอย่างไรกับชุมชนที่ตนอาศัย ซึ่งทำให้ชาวบ้านเข้าร่วมมากขึ้นหรือล้มเหลว

3. องค์กรพัฒนาจะต้องปรับทัศนคติของตนไปรับกับทัศนคติของชาวบ้าน เพื่อสามารถจะรับกระแสความคิดของชาวบ้านได้ เพื่อทำงานได้อย่างสอดคล้องกับชาวบ้าน

4. กิจกรรมพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานของชุมชน เพื่อจะเกิดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับชุมชนในการพัฒนา

5. หน่วยงานภายนอกจะต้องมีความชัดเจนในแง่เป้าหมายของการมีส่วนร่วมว่า ในที่สุดแล้วภาพรวมที่ต้องการคืออะไร เพื่อจะได้ไม่เกิดการพัฒนาผิดเป้าหมาย

ส่วนของ มาฆะ ชิตตะสังคะ (อังกะโนนรินทร์ แก้วมีศรี, 2538, หน้า 40) กล่าวเสนอวิธีการส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. ต้องสร้างความรู้สึกตระหนักชัดในชุมชน โดยอาศัยกระบวนการสื่อสารในลักษณะพูด การเขียน หรือทำแบบอย่างให้ดู

2. ใช้ประสบการณ์ที่เป็นความสำเร็จ เป็นเครื่องจูงใจ เพื่อให้เกิดความมั่นใจในการดำเนินการ

3. ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะการมีบทบาทในการร่วมแสดงความคิดเห็นและปฏิบัติ

4. กระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง โดยเปิดโอกาสให้แสดงความสามารถที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ในแง่ของการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

5. ให้ข่าวสารข้อมูลแก่ประชาชนโดยสม่ำเสมอ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้แล้วเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม

6. เสริมสร้างผู้นำแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นการค้นหาผู้นำ ตลอดเสริมสร้างพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำให้มีขึ้น

7. เสริมสร้างให้มีการติดตามผลการดำเนินงาน โดยประชาชนในชุมชน

8. การลงมือปฏิบัติงานร่วมกันเพื่อให้เห็นผล และเกิดความเข้าใจและกำลังใจ

กองควบคุมพืชเสพติด สำนักงานปราบปรามยาเสพติดหรือ ปปส. (2531) ได้เสนอแนวทางให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาไว้ดังนี้

1. เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม แสดงความคิดเห็นในการคิด เลือกกิจกรรมที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน

2. บุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่สูง จะต้องตระหนักและยอมรับถึงข้อจำกัด ในเรื่องของวัฒนธรรม ประเพณี เวลา ประกอบในการคัดเลือกกิจกรรมที่เหมาะสม

3. กิจกรรมนั้นควรสนับสนุนบทบาทของประชาชนในด้าน

3.1 ด้านสังคมและการเมือง ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม จึงควรเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม เช่น การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นคณะกรรมการกิจกรรมต่าง ๆ

3.2 ด้านเศรษฐกิจ สนับสนุนในการเพิ่มรายได้จากการประกอบอาชีพหลัก ส่งผลถึงความเป็นอยู่ที่ดีภายในครอบครัว

3.3 ด้านประเพณี วัฒนธรรม

การคัดเลือกกิจกรรมและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับประชาชนเข้าร่วมกิจกรรม จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้มีโอกาสเรียนรู้รูปแบบของการพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการโดยมุ่งเน้นบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อการปรับปรุงพฤติกรรมของประชาชนจากสภาพการณ์ที่เป็นอยู่สู่สภาพการณ์ในอนาคตที่ควรจะเป็นและเหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ที่แท้จริง

บุญเทียน ทองประสาน (อ้างในนรินทร์ แก้วมีศรี, 2538, หน้า 42) ได้อธิบายถึงขั้นตอนและวิธีการให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชน เป็นการสร้างหรือปลูกจิตสำนึกในการเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการดังนี้

1. เอาข้อมูลจากชาวบ้านมาจัดเป็นระบบและสร้างความสัมพันธ์
2. แยกแยะปัญหาออกให้เป็นระบบ ให้ได้ปัญหาหลักและปัญหารอง
3. หาความสัมพันธ์ และความขัดแย้งในหมู่บ้าน และเชื่อมโยงประเด็นต่าง ๆ ให้ชาวบ้านเข้าใจ
4. หาสาเหตุของปัญหา
5. ผลกระทบจากปัญหาที่เกิดขึ้น ว่ามีอะไรบ้าง ทั้งในอดีตและปัจจุบัน
6. สสำรวจดูว่าหมู่บ้านอื่นมีไหม ให้ชาวบ้านเปรียบเทียบ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านแก้ไขความคิดตนเอง
7. ได้ทำอะไรมาแล้วบ้าง และจะทำอย่างไร ทำให้ชาวบ้านเริ่มเคลื่อนไหวเริ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน

จากวิธีการได้เสนอมานี้จะเห็นได้ว่า ประชาชนต้องมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนในการจัดการศึกษา และในการดำเนินการจะอยู่ในรูปแบบของการพูดคุย แลกเปลี่ยน หรือเสวนากันจะสะท้อนประสบการณ์ร่วมกัน

นรินทร์ พัฒนาพงศา (อ้างใน นรินทร์ แก้วมีศรี, 2538, หน้า 43) ได้วิเคราะห์การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินโครงการภูมิเสนา (Bhoomi Sena) ของประเทศอินเดียว่า การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มีวิธีการดำเนินการคือ

1. เป็นการให้ความรู้แก่ประชาชนให้เกิด "การรู้สึกตัว" และพัฒนาความรู้ เพื่อให้เกิดสมรรถนะ เพื่อจัดการด้วยตนเองกับงานต่าง ๆ

2. กระตุ้นกระบวนการร่วมกันที่สะท้อนให้บุคคลต่าง ๆ มีกำลังใจที่จะเชื่อมโยงประสบการณ์ต่าง ๆ การรับรู้ และความคิด จากนั้นร่วมกันอภิปรายถึงสิ่งที่แสดงออกโดยมุ่งหมายร่วมกันที่จะเข้าใจโครงสร้างต่าง ๆ จากประสบการณ์ร่วมกัน ช่วยกันพูดคุยเพื่อให้เกิดการรับรู้ต่าง ๆ ร่วมกัน

- โดยรูปแบบ สันทนา ได้ตอบปัญหา (เสวนา)
- สะท้อนประสบการณ์ร่วมกัน

3. ส่งเสริมองค์กร การนำอภิปราย การเสนอแนะ ซึ่งแนวทาง การสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ อคิน ทรัพย์พัฒน์ (2531) ได้อธิบายถึงวิธีการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจากประสบการณ์ โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองว่า เป็นการดำเนินการโดยวิธีการสนทนา ได้ตอบปัญหาเสวนา สะท้อนประสบการณ์ร่วมกัน ผู้ที่เข้ามาก็จะเกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการรับรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำรงชีพ ซึ่งนำมาสู่การเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา ทราบถึงปัญหา สาเหตุของปัญหา หาทางเลือกทางออก และการดำเนินการแก้ปัญหา โดยผู้ที่ประสานงานเป็นผู้ประสานงาน เป็นผู้สนับสนุนวิชาการ คำแนะนำ และคอยกระตุ้นชาวบ้านให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกิจกรรม

ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ (อ้างใน นรินทร์ แก้วมีศรี, 2538, หน้า 44) ได้สรุปการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชนว่า การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้นจะต้องดำเนินการโดย

1. การทำงานโดยกระบวนการกลุ่ม เป็นการจัดรูปของการทำงานร่วมกัน มีระบบระเบียบของการทำงานร่วมกัน และขณะเดียวกันให้โอกาสแก่สมาชิกในการแสดงความคิดเห็น และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

2. ให้ประชาชนได้เรียนรู้ และเข้าใจปัญหาจากสิ่งต่าง ๆ ที่ใกล้ตัวไปไกลตัว จากสิ่งที่ง่ายไปสู่ยาก และสลับซับซ้อน ทั้งนี้เพื่อทำให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานอย่างแท้จริง หรือเป็นการเข้าร่วมอย่างมีจิตสำนึก

3. กิจกรรมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ สร้างเวทีเพื่อรองรับการทำงาน โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ รูปแบบการประชุม อบรม สัมมนา นำมาสู่การปรับปรุงให้กับท้องถิ่นตน

จากเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะเงื่อนไขที่กล่าวถึงกระบวนการให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยสาระก็คือกิจกรรมของการศึกษานอกระบบ และการให้เกิดการมีส่วนร่วมได้นี้จำเป็นต้องใช้กระบวนการทางด้านการศึกษา ซึ่งเป็นกรให้การศึกษทำให้เกิดการรู้สึกตัว เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการกระตือรือร้น ซึ่งกระบวนการส่งเสริมที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีองค์ประกอบดังนี้

1. ไม่มีการบงการหรือกำหนดแนวทางที่จะให้ความรู้หรือความคิดใด ๆ แต่จะสำรวจหาสถานะแวดล้อมทางสังคม และการเมืองของชาวบ้าน เพื่อให้เห็นโครงสร้างและปัญหาที่จะต้องดำเนินการแก้ไข
2. ใช้กระบวนการพูดคุยหรือเสวนา หรือการอภิปรายปัญหา โดยจะต้องพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในระดับเสมอภาคกัน
3. เจ้าหน้าที่จะมีบทบาท ติดตามไปกับกระบวนการ และให้การสนับสนุนตามจังหวะเวลาที่เหมาะสม
4. มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หรือทางกายภาพที่ไม่ยุ่งยาก เป็นวิถีทางให้เกิดกิจกรรมกลุ่ม และสนับสนุนการมีส่วนร่วม

โดยมีวิธีการให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังนี้คือ

1. การประชุมกลุ่มเป็นประจำ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของวิธีการด้านการมีส่วนร่วม
2. จัดอบรม สัมมนา ซึ่งจะพัฒนาให้เกิดกระบวนการกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกตัว
3. ตั้งประเด็นบางประเด็นที่สามารถกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมวิเคราะห์และวิจารณ์
4. ใช้สถานการณ์ต่าง ๆ มาศึกษาแล้ววิเคราะห์ เรื่องที่มักเป็นปัญหาร่วมกัน

(นรินทร์ชัย พัฒนาพงศา, 2533, หน้า 78 - 80)

นอกเหนือจากคุณค่าเชิงเทคนิคและวิธีการที่จะให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ข้อสำคัญคือ การจัดกิจกรรมที่ช่วยให้ชาวบ้านได้เป็นอิสระและพึ่งตนเอง โดยอยู่บนรากฐานภูมิปัญญา และทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ โดยที่เราจะต้องปรับปรุงรูปแบบให้สอดคล้องกับภาวะปัจจุบันและของท้องถิ่นแต่ละแห่ง และการมีส่วนร่วมนั้นจะต้องมาจากความต้องการของประชาชน และดำเนินโดยประชาชน เพราะประชาชนย่อมรู้ปัญหาและความต้องการของตนได้ดีกว่าคนอื่น

ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม

Maslow (อ้างใน เสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 44) ได้อธิบายถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากความพึงพอใจ ความต้องการเหล่านั้นถูกจำกัดลำดับชั้นของความต้องการจากน้อยไปหามาก เมื่อความต้องการได้เกิดขึ้นแล้วไม่ได้รับความบำบัดเพียงพอ ความต้องการเหล่านั้นก็ยังคงอยู่ และจะเป็นแรงขับที่มีพลังผลักดันที่ให้คุณคนมีพฤติกรรมโน้มไปในทางที่จะบำบัดความต้องการเหล่านั้นอยู่เสมอ และได้แยกความต้องการพื้นฐานที่ทำให้คนเราแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกเป็น 5 ระดับดังนี้

1. ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Need)
2. ความต้องการความปลอดภัย (Safety Need)
3. ความต้องการความรักและการยอมรับเข้าเป็นพวก (Love and Belongingness Need)
4. ความต้องการการยกย่องนับถือจากบุคคลอื่น (Esteem Need)
5. ความต้องการที่จะประสบความสำเร็จและต้องการแสดงความสามารถของตนเองให้ประจักษ์แก่ผู้อื่น (Self Actualization Need)

เอนกกุล กริแสง (อ้างใน เสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 45) กล่าวว่า การจูงใจหมายถึง พลังกระตุ้นที่ทำให้เกิดพฤติกรรม และควบคุมแนวทางของพฤติกรรม แรงกระตุ้นให้คนเราแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ นั้นอาจแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. แรงจูงใจทางกาย (Physiological Motive) เป็นแรงจูงใจที่เนื่องมาจากความต้องการทางด้านร่างกาย เช่น ความหิว ความกระหาย การพักผ่อน การขับถ่าย ความต้องการทางเพศ เป็นต้น

2. แรงจูงใจทางสังคม (Social Motive) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง เป็นแรงจูงใจที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ เช่น เมื่อทารกร้องไห้ แล้วมีผู้มาจัดการให้ความต้องการทางกายได้รับการตอบสนองก็จะเกิดความพอใจขึ้น เมื่อเด็กมีประสบการณ์มากขึ้น ก็จะเรียนรู้ว่า ถ้าร้องไห้ก็จะมีคนเข้ามาหา การร้องไห้ครั้งหลัง ๆ อาจจะไม่เกิดจากแรงจูงใจทางร่างกายก็ได้ เด็กอาจไม่ยอมอยู่ตามลำพัง นี่เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากความต้องการทางสังคม

เอนกกุล ยังกล่าวไว้อีกด้วยว่า Mery ได้แบ่งความต้องการทางสังคมออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

- 2.1 ความต้องการเกี่ยวกับทรัพย์สินสิ่งของ ต้องการกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ต้องการจัดให้เป็นระเบียบ และสะสมสิ่งของต่าง ๆ

2.2 ความต้องการที่เกี่ยวข้องกับความตั้งใจ ความปรารถนา ความมีเกียรติยศและชื่อเสียง

2.3 ความต้องการที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ เช่น ต้องการมีอำนาจเหนือผู้อื่น ต้องการใกล้ชิดกับใช้ผู้มีอำนาจ

2.4 ความต้องการที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เป็นภัยต่อตนเองหรือผู้อื่น เช่น ต้องการโอกาสที่จะแสดงความก้าวร้าว ไม่พอใจ หรือทำอันตรายผู้อื่น ต้องการหลีกเลี่ยงการถูกตำหนิหรือลงโทษ

2.5 ความต้องการที่จะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น ต้องการมีสมัครพรรคพวก ต้องการหลีกเลี่ยงคนบางคน ต้องการการปกป้องคุ้มครอง และช่วยเหลือผู้อื่น ต้องการให้มีผู้คุ้มครองช่วยเหลือตน

2.6 ความต้องการทางสังคมอย่างอื่น ๆ เช่น การพักผ่อนหย่อนใจ การแสวงหาความสนุกสนานและความสุขสบาย ต้องการโอกาสที่จะสนองความอยากรู้อยากเห็น ต้องการแสดงความคิดเห็น การอธิบาย การชี้แจงเรื่องราวต่าง ๆ

3. แรงจูงใจส่วนบุคคล (Personal motive) เป็นแรงจูงใจที่พัฒนาขึ้นในตัวเรา ซึ่งจะแตกต่างกันไป โดยมีรากฐานมาจากความต้องการทางกายและความต้องการทางสังคมประกอบกัน แต่ความรุนแรงจะมากน้อยไม่เท่ากัน เช่น ในเรื่องความต้องการสะสมสิ่งของต่าง ๆ นั้น บางคนจะแสดงออกในรูปของการสะสมทรัพย์ บางคนสะสมที่ดิน

ขจรศักดิ์ หาญณรงค์ (อ้างใน เสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 46) กล่าวว่า แรงจูงใจคือ สิ่งใดก็ตามที่เร่งเร้าช่องทางและเสริมสร้างความปรารถนาในการประกอบกิจกรรมขึ้นในตัวบุคคล แรงจูงใจอาจเกิดขึ้นได้จากสิ่งเร้าทั้งภายในและภายนอกตัวบุคคลนั้น ๆ เอง ภายใน ได้แก่ ความรู้สึกต้องการหรือขาดอะไรบางอย่างจึงเป็นพลังชักจูงหรือกระตุ้นให้มนุษย์ประกอบกิจกรรมซึ่งแรงจูงใจนี้อาจเกิดจากสิ่งเร้าภายในหรือภายนอกแต่อย่างเดียว หรือสองอย่างพร้อมกันก็ได้ โดยปกติแล้วแรงจูงใจใดก็ตามที่มีความเข้มข้นสูงสุดจะมีอิทธิพลต่อการผลักดันพฤติกรรมเพื่อสนองความต้องการอันเป็นบ่อเกิดของแรงจูงใจนั้น แต่ความเข้มข้นของแรงจูงใจในตัวคนเรามีแนวโน้มที่จะลดลง ด้วยสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งดังต่อไปนี้

1. ความปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ เมื่อต้องการได้รับการตอบสนองแล้ว แรงกระตุ้นหรือแรงจูงใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็จะลดน้อยลงหรือหมดสิ้นไป อย่างน้อยที่สุดก็ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่มนุษย์จะหันไปให้ความสนใจต่อความพยายามที่จะสนองความต้องการในเรื่องอื่นต่อไป

2. ความขัดข้องหรือความไม่สมปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ ในบางกรณีคนเราอาจจะมีแรงกระตุ้นอย่างสูง เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มีอุปสรรคขัดขวางทำให้การบรรลุเป้าหมายนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก หรือทำให้เขาหมดโอกาสที่จะบรรลุเป้าหมายนั้นได้ แรงกระตุ้นอาจจะลดถอยลงหรือหมดสิ้นไป แต่ถ้าหากบุคคลใดมีแรงกระตุ้นที่เข้มข้นหรือสูงมาก เขาอาจพยายามทำทุกวิถีทางที่จะฟันฝ่าอุปสรรคจนกว่าเขาจะแน่ใจว่าไม่มีทางที่จะฟันฝ่าอุปสรรคนั้นได้ บางคนเมื่อเห็นว่าเป้าหมายเดิมไม่อาจบรรลุได้ เขาอาจเปลี่ยนเป้าหมายที่จะบรรลุถึงได้ง่ายกว่าเดิม ความขัดข้องไม่สมปรารถนาดังกล่าวมาแล้ว อาจจะนำมาซึ่งความรู้สึกไม่พึงพอใจในการทำงาน และจะพยายามถอนตัวออกจากสถานการณ์การทำงาน

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (อ้างในสุรัสวดี หุ่นยนต์, 2528, หน้า 34) กล่าวว่า ทศนคติ (Attitude) เป็นลักษณะภายในจิตใจ ส่วนใหญ่แสดงออกทางด้านอารมณ์หรือความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดความพร้อมที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทศนคติสามารถนำมาใช้ทำนายพฤติกรรมของบุคคลได้

องค์ประกอบของทศนคติ แบ่งออกเป็น

1. องค์ประกอบทางด้านความรู้เชิงประเมินค่า (Cognitive Component) คือ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งนั้น ซึ่งสามารถประเมินค่าว่า ดี หรือ เลว เพียงใด
2. องค์ประกอบทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ (Affective Component) คือ ความรู้สึกที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น โกรธ เกลียด รัก ชอบ ฯลฯ เพียงใด ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการแสดงออกทางสีหน้า อารมณ์ หรือท่าทาง
3. องค์ประกอบด้านพฤติกรรม (Behavioral Component) คือ ความพร้อมในการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ทั้งในด้านบวกและลบ

Ronal & Lippit (อ้างใน เสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 47) กล่าวว่า แรงเสริม (Force) ที่ก่อให้เกิดการกระทำหรือการเปลี่ยนแปลงมีอยู่ 3 ชนิด คือ

1. แรงเสริมให้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เมื่อไม่พอใจสภาพเดิมที่เป็นอยู่และต้องการทำเพื่อความเป็นอยู่ดีในอนาคต
2. แรงต้านดันไม่ให้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เพราะไม่แน่ใจหรือไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้
3. แรงต้านจากภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้อง แต่ขัดขวางไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

สรุปทฤษฎีจิตวิทยาสังคมนี้ สามารถนำไปอธิบายพฤติกรรมของคนได้ เนื่องจากว่า มนุษย์มีความต้องการพื้นฐานของร่างกาย เช่น ต้องการมีสุขภาพดี ต้องการความปลอดภัย การที่บุคคลจะแสดงพฤติกรรมใด ๆ ออกมานั้น จะต้องมีแรงกระตุ้นทั้งที่เป็นสิ่งเร้าภายในและภายนอกร่างกาย หรือแรงจูงใจที่มีอิทธิพลผลักดันให้แสดงพฤติกรรมออกมา ซึ่งพบว่าเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในชมรมครั้งนี้

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทย

สภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อการพิจารณาถึงพื้นฐานการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของประชาชน ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะนิสัย ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของไทยเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ ซึ่งแตกต่างจากสภาพสังคมของต่างประเทศทั่วไป ดังนั้น การที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ นั้น สมควรที่จะต้องพิจารณาถึงลักษณะโครงสร้างและสภาพสังคมของประเทศไทย ประกอบด้วย เพื่อที่การพัฒนานั้นจะได้สอดคล้องกับบริบทของสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวชนบทซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

ลักษณะสังคมไทยโดยทั่วไป

อคิน ทรัพย์พัฒน์ (อ้างในเสาวณีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 28) ได้อธิบายถึงลักษณะสังคมไทยโดยทั่วไปว่า ความเชื่อขั้นมูลฐานของคนไทย ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการเกิดใหม่ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ในความหมายทั้งทางด้านวัตถุและศีลธรรมจากความเชื่อดังกล่าว คนไทยจึงยอมรับความแตกต่างส่วนตัวในการมีทรัพย์สินและการมีอำนาจว่าเป็นเรื่องธรรมดาหรือเป็นไปตามธรรมชาติ

ในด้านพฤติกรรมเราจะพบว่า ความสัมพันธ์แบบลูกน้อง-ลูกพี่ (Junior-Senior) หรือแบบผู้ใหญ่-ผู้น้อย (Superior-Inferior) เป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญที่สุด ในการจัดระเบียบสังคมไทย ความสัมพันธ์แบบดังกล่าว เป็นความสัมพันธ์ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคม เราเรียกความสัมพันธ์แบบลูกน้อง-ลูกพี่ หรือแบบ ผู้ใหญ่-ผู้น้อย นี้ว่า เป็นความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์-ผู้ได้รับการอุปถัมภ์ (Patron-Client Relation)

ความสัมพันธ์แบบนี้เป็นรากฐานของการจัดกลุ่ม ซึ่งเรียกว่า "กลุ่มอุปถัมภ์" (Entourage) กลุ่มอุปถัมภ์ เป็นกลุ่มที่มีการจัดสมาชิกของกลุ่มลดหลั่นกันเป็นชั้น ตามปกติจะมีผู้นำคนหนึ่งและลูกน้องจำนวนหนึ่ง ผู้นำสามารถผูกพันความจงรักภักดีของลูกน้องไว้โดยการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่ลูกน้องได้อย่างเป็นที่น่าพึงพอใจของลูกน้องโดยทั่วหน้ากัน เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์ไทย เราจะเห็นว่าความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์-ผู้รับการอุปถัมภ์ หรือกลุ่มอุปถัมภ์รวมอยู่ในโครงสร้างของระบบราชการไทยมาโดยตลอด แม้ว่าจะมีความพยายามอย่างมากในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 และภายหลังที่จะเปลี่ยนกรมกองต่าง ๆ ให้เป็นหน่วยงานแบบตะวันตก แต่ก็ปรากฏว่า "กลุ่มอุปถัมภ์" ก็ยังคงมีอยู่อย่างไม่เป็นทางการในกรมกองต่าง ๆ และในระบบราชการอยู่อย่างเดิม

ปัจจุบันสังคมไทยยังคงเป็นสังคมที่มีชนชั้นหลายชนชั้นและมาตรฐานที่ใช้ในการแบ่งชนชั้นทางสังคมไทยยังคงใช้อำนาจอันเกิดจากตำแหน่งราชการ หรือได้เปลี่ยนไปเป็นกำลังทรัพย์ ดังนั้นผู้นำกลุ่มอุปถัมภ์มักจะเป็นบุคคลที่มีอำนาจและทรัพย์สินเงินทอง

หุ่นจำลองของ "กลุ่มอุปถัมภ์" ได้แก่ ครอบครัวดังนั้นผู้นำที่ดีของกลุ่มอุปถัมภ์จึงเปรียบเสมือนหัวหน้าครอบครัว ซึ่งได้แก่ผู้ที่เป็นพ่อ ผู้มีหน้าที่ปกป้องบุตรธิดาและแจกจ่ายผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่บุตรธิดาโดยทั่วหน้ากัน อย่างไรก็ตาม ในความสัมพันธ์ระหว่างนายและไพร่ในอดีตตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการและพ่อค้ากับชาวนาในปัจจุบัน เราจะเห็นว่ามีการจัดการเอาเปรียบซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในความสัมพันธ์ดังกล่าว ดูเหมือนว่าจะมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น

ครอบครัวในฐานะเป็นหุ่นจำลอง "กลุ่มอุปถัมภ์" ได้ก่ออิทธิทธิพอกปกครองลูกของไทย (Thai Paternalism) ขึ้นผู้ใหญ่หรือหัวหน้าที่ดีของ "กลุ่มอุปถัมภ์" ได้แก่ ผู้ใหญ่หรือผู้นำซึ่งปกครองผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์และแจกจ่ายผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ สิทธิพอกปกครองลูก ปรากฏเห็นได้ชัดในระบบราชการโดยเฉพาะ เพราะเราจะพบว่าผู้ใหญ่ในระบบราชการไทยมักจะไม่ค่อยกระจายอำนาจการตัดสินใจต่าง ๆ ไปให้แก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ดังนั้นกระบวนการบริหารของระบบราชการจึงมีลักษณะเป็นคำสั่งจากเบื้องบน และคำสั่งจากเบื้องบนส่วนมากมักจะไม่มีการอธิบายถึงเหตุผลประกอบอย่างชัดเจน ในทำนองเดียวกันก็จะเห็นได้ว่า ความก้าวหน้าส่วนตัวและความสำเร็จส่วนตัวนั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถในการหาผู้อุปถัมภ์หรือผู้นำ "กลุ่มอุปถัมภ์" ผู้มีความสามารถและมีประสิทธิภาพที่จะช่วยให้ตนประสบความสำเร็จหรือความสำเร็จได้ ในทัศนคติของคนเหล่านี้เห็นว่าไม่อาจประสบความสำเร็จและความสำเร็จใดหรือโดยการร่วมมือกันระหว่างผู้มีฐานะภาพอยู่ในระดับเดียวกัน

ลักษณะโครงสร้างทางสังคมของไทย

ชิต นิลพานิช (อ้างใน เสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 29) ได้พูดถึงลักษณะโครงสร้างทางสังคมของไทยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า คนไทยมีลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า "อิสระ ตามสบาย" ผสมกับการ "มีลำดับฐานะในสังคม" หรือการเคารพอาวุโสแบบยอมรับอำนาจ และห้ามองวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย จะพบว่าอยู่บนพื้นฐานทางกลไกกรรมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเชื้ออำนาจต่อการเป็นอยู่แบบตามสบายมากขึ้น ดินฟ้า อากาศก็มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ได้เหมือนกัน เนื่องจากประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตร้อนทำให้คนเฉื่อยชาไม่กระตือรือร้น ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่ใช้เนื้อที่ทำการเกษตร ในแต่ละแปลงมีเนื้อที่มากจึงส่งผลให้ชาวชนบทตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจาย หากมองในแง่ความร่วมมือในการพัฒนาชนบทอาจทำได้ยากขึ้น

ส่วนลักษณะโครงสร้างแบบจัดลำดับขั้นซึ่งถือเป็นลักษณะของความ "เคารพนับถือ" นั้นคนไทยมีความเชื่อว่า เมื่อตนอยู่ในฐานะใดก็ยอมรับฐานะนั้นไปตลอดชีวิต และตัวเองก็ทราบว่าจะควรปฏิบัติเช่นไรต่อผู้อาวุโสหรือผู้ใหญ่ เช่น ไม่กล้าที่จะคัดค้านหรือแสดงความคิดเห็นโต้แย้งโดยเปิดเผยทั้ง ๆ ที่ตนไม่เห็นชอบด้วย เพราะฉะนั้นจึงทำให้สังคมไทยมีรูปแบบการยึดถือบุคคลยิ่งกว่าเหตุผล

จากทั้งสองประการข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มีลักษณะแปลกและขัดแย้งซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ลักษณะ "อิสระตามสบาย" เน้นความเป็นตัวของตัวเอง แต่ลักษณะ "ระบบอาวุโส" ต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์ ประเพณี วัฒนธรรม ที่ควบคุมความประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ อย่างเคร่งครัด แต่ลักษณะเด่นของทั้งสองประการนี้มีการแบ่งโอกาสกันทำหน้าที่ คือลักษณะอิสระตามสบายมักปรากฏในครอบครัว ส่วนลักษณะลำดับขั้นหรือระบบอาวุโสก็จะแสดงออกในสังคมภายนอกครอบครัว

ค่านิยม วัฒนธรรม และความเชื่อของคนในสังคมไทย

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (อ้างในเสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 30) ได้กล่าวว่า ค่านิยมของสังคมไทยเกิดมาจากอิทธิพลของพุทธศาสนา ลัทธิพราหมณ์ ระบบการเกษตร สถาบันพระมหากษัตริย์ ได้หล่อหลอมแบบแผนพฤติกรรมหรือชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทและค่านิยมให้มีลักษณะดังนี้

1. ค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา นิยมส่งบุตรหลานให้เรียนสูง ๆ
2. ค่านิยมเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของคนนายคน การมีการศึกษาสูง ได้ทำงานสบาย

3. ค่านิยมเกี่ยวกับความมั่นคง มีฐานะดี ฐานะมั่นคง
  4. ค่านิยมเกี่ยวกับการทำบุญ ยึดถือการทำบุญเป็นประจำ
  5. ค่านิยมเกี่ยวกับความสนุกสนาน และการพักผ่อนหย่อนใจ
  6. ค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ยึดคติในลัทธิพราหมณ์ เช่น พิธีบายศรีสู่ขวัญ การสะเดาะเคราะห์ การเลี้ยงผี
  7. ค่านิยมเกี่ยวกับการรักถิ่นฐาน รักญาติพี่น้อง
  8. ค่านิยมเกี่ยวกับการกตัญญูรู้คุณ
- ส่วนวิเชียร รักการ (อ้างในเสาวณีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 30) ได้ยกค่านิยมของคนไทยในชนบทกล่าวไว้ในวัฒนธรรมและพฤติกรรมของคนไทยว่า

1. คนไทยมีค่านิยมในการนับถือบุคคล ถือว่าคนมีความสำคัญมากที่สุดทุกสิ่งทุกอย่างในโลกขึ้นอยู่กับบุคคล พฤติกรรมคนไทยจึงเป็นแบบเอาตัวรอด ทำดีได้ดีเฉพาะตัวบุคคล
  2. คนไทยมีค่านิยมยกย่องความเป็นผู้ใหญ่ เนื่องจากครอบครัวไทยมีลักษณะครอบครัวใหญ่ มีปู่ตายาย พ่อแม่ลูกอยู่ในบ้าน ระบบเช่นนี้สร้างรูปแบบพฤติกรรมยกย่องเกรงใจผู้ใหญ่
  3. คนไทยยกย่องความเป็นเจ้านาย จากการอวยพรของผู้ใหญ่ให้เป็นเจ้าคนนายคน ลักษณะการเป็นเจ้านายคือ มีตำแหน่ง มีเกียรติในสังคม เป็นบุคคลพิเศษ ได้ทำงานเบา ไม่ต้องใช้แรงกาย มีอำนาจหน้าที่การงาน ควบคุมผู้อื่น
  4. คนไทยมีค่านิยมรักสนุก ความรื่นเริงสนุกสนาน ความไม่เป็นคนเจ้าทุกข์ เป็นพฤติกรรมของคนไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาให้ถือสายกลาง จึงเป็นคนไม่ชอบความรุนแรง ออมชอม
  5. คนไทยมีค่านิยมยกย่องความเป็นผู้มีกตัญญูรู้คุณ ถือว่าเป็นผู้ที่ประเสริฐ โดยเฉพาะบิดามารดา และผู้มีพระคุณ
- สุพัตรา สุภาพ (อ้างใน เสาวณีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 31) ได้กล่าวถึงค่านิยมในสังคมไทยที่เด่นชัดบางประการคือ
1. ยอมรับบุญกรรมโดยไม่ได้แย้ง โดยเชื่อว่า ถ้าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การประสพโชคร้าย ถือเป็นกรรมเก่าที่ต้องยอมรับในชาตินี้
  2. การทำงานของชาวชนบทขึ้นอยู่กับธรรมชาติ
  3. เชื้อถือโชคกลาง เมื่อชีวิตขึ้นอยู่กับธรรมชาติชาวชนบทจึงเกิดความกลัว ขณะเดียวกันต้องการความปลอดภัย จึงกราบไหว้บูชาสิ่งลี้ลับที่จะดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้แก่ตน

4. นิยมคุณความดี ใครทำความดีก็เป็นที่ยอมรับนับถือ คุณความดีคือ ความซื่อสัตย์ ไม่คดโกง ใจบุญ ช่วยเหลือเพื่อนบ้าน
5. นิยมพิธีกรรมและการทำบุญเกินกำลัง นิยมจัดงานพิธีต่าง ๆ
6. ชอบเป็นฝ่ายรับมากกว่าฝ่ายรุก สั่งให้ทำอะไรก็ทำตาม ซื่อเกรงใจ เชื่อผู้มีอำนาจ ไม่กล้าขัดแย้ง กลัวมากกว่ากล้า
7. พึ่งพาอาศัยกัน เช่น การปลูกข้าว การปลูกบ้าน ใครขาดแคลนอะไรก็ขอกันได้บ้าง
8. รักญาติพี่น้อง เกื้อกูลกันระหว่างญาติ คนในหมู่บ้านเดียวกันถือเป็นญาติ

ชิต นิลพานิช (อ้างในเสาวนีย์ สีสองสม, 2541, หน้า 31) จากที่สภาพสังคมไทย มีลักษณะความเป็นอยู่แบบง่าย ๆ ชอบอิสระตามสบาย รักความสงบ และหากมองด้านการรวมกลุ่มจะพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มักไม่ปฏิบัติตามมติของกลุ่มอย่างจริงจัง จึงทำให้การรวมกลุ่มไม่เกิดผลสำเร็จตามที่ต้องการ ยิ่งกว่านั้นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมที่ยึดถือบุคคลมากกว่าเหตุผล โดยเฉพาะระบบราชการและระบบอาวุโสทำให้เกิดระบบเผด็จการทางความคิด และการดำเนินงานขึ้น ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการรวมกลุ่มในการพัฒนาชนบท นอกจากนี้ ค่านิยม และความเชื่อในบางเรื่องที่ปรากฏออกมาในรูปแบบต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงการขาดความรับผิดชอบของหมู่คณะ ดังคำพังเพยต่าง ๆ เช่น "อย่าหาเหาใส่หัว" "อย่าแกว่งเท้าหาเสี้ยน" "รู้หลบเป็นปีก รู้หลีกเป็นหาง" "พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง" เป็นต้น ค่านิยมเหล่านี้ เชื่อว่าอำนวยต่อการเอาตัวรอด มิได้ส่งเสริมให้มีความร่วมมือในการพัฒนาร่วมกัน

จากบทวิเคราะห์สภาพโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สรุปได้ว่า บทบาทของประชาชนไทยนั้น จะมีลักษณะเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำ จึงทำให้ไม่กล้าคิด ไม่กล้าทำ ไม่กล้าแสดงออก โครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในชนบทส่วนใหญ่ ก็จะเป็นของรัฐนำเข้าไปให้ และประชาชนก็จะปฏิบัติตาม อาจเพราะถูกบังคับให้ทำ หรือเพราะความเกรงใจเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือผู้นำ เพราะถ้าไม่ปฏิบัติตามก็สูญเสียประโยชน์และโอกาสสำคัญในการพัฒนาตนเองและหมู่บ้านดังนั้น นโยบายส่งเสริมเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงที่ผ่านมา จึงไม่ประสบผลสำเร็จตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่กำหนดไว้เท่าที่ควร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัย ได้ทำการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังต่อไปนี้

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และคณะ (2527, หน้า 268) ได้ศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนกองทุนยาและเวชภัณฑ์ประจำหมู่บ้านโดยสรุปผล ไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการริเริ่ม ขั้นตอนเป็นการเรียนรู้ ประเมินและสรุปถึงสภาพปัญหาสุขภาพที่ชุมชนประสบอยู่ จัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการสำรวจกับศักยภาพและความพร้อม จนถึงขั้นการค้นหาและเลือกใช้วิธี และเครื่องมือที่เหมาะสมเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ค้นพบตามลำดับก่อนหลัง

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผน เป็นการวางแผนกำหนดโครงสร้างของคณะกรรมการบริหารกองทุนกระบวนการได้หาซึ่งตัวบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการและกระบวนการในการกำหนดราคาหุ้น

3. การมีส่วนร่วมหรือรับผิดชอบของชุมชนในการดำเนินกิจกรรม เป็นไปในแบบของการสละแรงงานเงินทอง กิจกรรมทั้งหมด การบริหารจัดการกองทุน

4. การมีส่วนร่วมในกระบวนการควบคุมและประเมินผล ถือเป็นบทบาทขั้นสูงในกระบวนการของการมีส่วนร่วมรับผิดชอบโครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตชุมชน

นงลักษณ์ ธัญญวานิช และคณะ (2530, หน้า 116) ได้ศึกษาการประเมินผลโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสตรีในงานน้ำสะอาดและสุขภาพิบาล ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของสตรีโดยทั่วไปแล้ว ในกระบวนการตัดสินใจ และการจัดสร้าง สตรีจะมีส่วนร่วมน้อย สตรีส่วนมากจะอยู่ในกลุ่มผู้สนับสนุนช่วยเหลือ เหมือนกับที่เคยปฏิบัติมาในงานอื่น ๆ คือ ไม่ได้ช่วยด้านแรงงาน และความคิดแต่จะช่วยในด้านการจัดหาอาหารและน้ำดื่มมาบริการ มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เข้าร่วมด้านแรงกายด้วย

กรรณิกา ชมดี (2524) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในแบบต่าง ๆ คือ การเข้าร่วมประชุม การร่วมออกแรง การร่วมออกเงิน การร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ การร่วมเป็นผู้นำ การร่วมเป็นคณะกรรมการ การร่วมเป็นผู้ชักชวน การร่วมเป็นผู้ริเริ่ม โดยการมีส่วนร่วมในการประชุมจะมีมากที่สุด รองลงมาคือ ร่วมออกแรงและร่วมเป็นผู้ชักชวน

ประพันธ์ พรรคิง สุรัสวดี ห่อนพยนต์ และ สุริลา ตันชัยนันท์ (2532) ได้ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของชาวบ้าน พบว่า การเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาของชาวบ้านนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาในระดับปานกลาง และระดับต่ำ ทั้งในโครงการของรัฐ และโครงการของชาวบ้าน การเข้าร่วมในโครงการพัฒนาของภาครัฐของชาวบ้านโดยทั่วไปจะเข้าร่วมเป็นบางตอน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่รู้สึกว่าโครงการต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นความรับผิดชอบของทางราชการ ในกรณีการเข้าร่วมของชาวบ้านในโครงการของชาวบ้านเองนั้นพบว่า กิจกรรมของชาวบ้านเองมีขอบเขตค่อนข้างจำกัดเกี่ยวกับบุคคลจำนวนน้อย รวมทั้งการถูกจำกัดโดยปัจจัยสนับสนุนด้านอื่น ๆ เช่น งบประมาณ ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาพบว่าลักษณะทางด้านบุคคลหลายอย่างมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ซึ่งได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ และความคิดเห็นต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับ Kaufman (1949, p.52) พบว่า อายุ เพศ การศึกษาขนาดครอบครัว อาชีพ รายได้ และความยาวนานในการอาศัยอยู่ในท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชน

สุรัสวดี ห่อนพยนต์ (2526, หน้า 1-2) ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนในเขตหมู่บ้านยากจน ของจังหวัดนครสวรรค์ ผลการศึกษาพบว่าขั้นตอนสำคัญในการมีส่วนร่วมของประชาชน 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนค้นหาปัญหาและขั้นตอนการตัดสินใจเลือกแนวทางนั้นเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมค่อนข้างน้อย แต่การมีส่วนร่วมในรูปการประชุม การแสดงความคิดเห็นมีมากที่สุด

สุจินต์ ดาววีระกุล (2527, หน้าบทคัดย่อ) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม พบว่า ปัจจัยทางด้านบุคคล ได้แก่ ตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้านการรู้สึกว่าตนเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้าน และมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ส่วนอายุ และ เพศ ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ และการเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้านและปัจจัยทางด้านสังคม ได้แก่ ความต้องการ เกียรติ การได้รับการชักชวน จากกรรมการหมู่บ้าน เพื่อนบ้าน นายอำเภอ และพัฒนาการอำเภอ มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน

อารยา วัฒนกิจ และสุกัญญา สิงห์ชม (อ้างในนรินทร์ แก้วมีศรี, อ้างแล้ว, หน้า 49) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่า ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจผู้มีรายได้สูงจะมีส่วนร่วมมากกว่าผู้มีรายได้ต่ำ ปัจจัยด้านสังคม ผู้เป็นสมาชิกกลุ่มจะมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรม ผู้เป็นผู้นำท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมมากกว่าประชาชนทั่วไป ผู้ที่ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐมากกว่าจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสูงกว่าผู้ที่ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐน้อย

ฉอาน วุฒิกรรมรักษา (2526, หน้า 26) ศึกษาเรื่องปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการเข้าร่วมของประชาชนในโครงการสร้างงานในชนบท พบว่า สถานภาพทางเศรษฐกิจไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน แต่มีผลต่อปริมาณการเข้ามามีส่วนร่วมสถานภาพทางสังคม เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ ผู้นำท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าประชาชนธรรมดาทั่วไป นอกจากนี้ยังพบว่า

1. ความแตกต่างในเรื่องเพศ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน คือ เพศชาย เข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าเพศหญิง
2. ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ได้แก่ ความต้องการ ความสะดวกสบายในการคมนาคมขนส่ง รองลงมาคือ ต้องการพัฒนาหมู่บ้าน ต้องมีงานทำ
3. บุคคลที่ชักชวนให้เข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
4. ประชาชนทราบเรื่องโครงการทางวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์
5. สาเหตุที่ไม่ได้เข้าร่วม เพราะมีงานอื่นทำอยู่แล้ว ไม่มีเวลาว่าง มีธุรกิจในครอบครัว

สุกัญญา สิงห์ชม (อ้างในนรินทร์ แก้วมีศรี, 2538, หน้า 49) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่า ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจผู้มีรายได้สูงจะมีส่วนร่วมมากกว่าผู้มีรายได้ต่ำ ปัจจัยด้านสังคมผู้เป็นสมาชิกกลุ่มจะมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรม ผู้เป็นผู้นำท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมมากกว่าประชาชนทั่วไป ผู้ที่ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐมากกว่าจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสูงกว่าผู้ที่ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐน้อย

อนุภาพ ติรภาพ (2528, หน้า 46) ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์สมมุติฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไปนั้นประกอบด้วย

1. ความเกรงใจ ผู้ที่มีสถานภาพที่สูงกว่า
2. ความต้องการเป็นกลุ่มพวก
3. ความใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ
4. การคำนึงถึงผลประโยชน์ตอบแทน

5. การยอมรับแบบอย่าง

6. ความไม่พอใจต่อสภาพแวดล้อมและฐานะทางเศรษฐกิจ

ปรัชญา เวสารัชช์ (2528, หน้า 166-167) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาประชาชนเข้าร่วมกิจกรรม ก็เพราะว่า

1. ประชาชนมีความรู้สึกว่าเป็นต้องร่วม
2. ได้รับการชักชวน
3. เพื่อความสามัคคี
4. ได้รับผลประโยชน์
5. เพื่อประโยชน์ส่วนรวม
6. สนใจ

สรุปลักษณะและขั้นตอนการมีส่วนร่วมนั้นจะเห็นว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนมีหลายลักษณะขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นลักษณะเกี่ยวกับเรื่องอะไร อาทิเช่น การเข้าร่วมประชุม การออกแรง การร่วมออกเงิน การร่วมออกวัสดุ การร่วมเป็นผู้นำ การร่วมเป็นคณะกรรมการ การร่วมเป็นผู้ชักชวน เป็นต้น ส่วนขั้นตอนการมีส่วนร่วมนั้นจะเข้าร่วมไม่ครบทุกขั้นตอนทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงทำให้กิจกรรมพัฒนาไม่มีความจริงจังยั่งยืน สำหรับปัจจัยนั้นสรุปได้ว่า ในการที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไข หรือปัจจัยที่แต่ละคนมีต่างกัน เช่น เงื่อนไขหรือปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เองมีส่วนในการกำหนดความสำเร็จและความเป็นไปได้ของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง และจากการค้นคว้าที่ได้ศึกษามาทั้งหมดมีข้อสังเกตว่า ส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนทั่วไป ซึ่งแตกต่างกับการศึกษาครั้งนี้ได้มุ่งศึกษาถึงการมีส่วนร่วมเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุที่ซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งด้าน อายุ ศักยภาพ ตลอดจนความเป็นอยู่ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมโดยสิ้นเชิง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบความคิดในการศึกษาค้างนี้ จากการศึกษาค้นคว้าและประมวลประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ผู้วิจัยใช้กรอบความคิด (Conceptual Model) ของ "การมีส่วนร่วมของประชาชน" (People Participation) เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาถึงกระบวนการมีส่วนร่วมในชมรมผู้สูงอายุเพราะว่าการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคมและโครงสร้างทางสังคม ซึ่งสามารถนำมาอธิบายถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ตั้งแต่ลักษณะขั้นตอนและปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน และเนื่องจากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมีขอบเขตกว้างขวาง ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดของ Uphoff ที่ได้เสนอกรอบสำหรับการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมไว้ว่า จะต้องวิเคราะห์ทั้งในด้านมิติและบริบทของการมีส่วนร่วมควบคู่กันไป ในส่วนของมิติของการเข้าร่วมจะต้องวิเคราะห์ว่า ผู้เข้าร่วมเป็นใคร มีลักษณะส่วนตัวอย่างไร แตกต่างจากผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วมอย่างไร รวมทั้งประเภทของการมีส่วนร่วมและลักษณะของการเข้าร่วม ส่วนบริบทของการเข้าร่วมนั้น ได้แก่ บริบทที่เป็นด้านโครงการหรือกิจกรรมนั้น ๆ กับบริบทที่เป็นสภาพแวดล้อมโดยทั่วไป (ชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2534, หน้า 77-79) จากกรอบของการมีส่วนร่วมของประชาชนดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนของ Uphoff มาเป็นกรอบในการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในชมรมผู้สูงอายุบ้านป่าขาม อำเภอป่า จังหัดแม่ฮ่องสอน ครั้งนี้ และสามารถแสดงได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพ 2 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย